

จิตวิญญาณประชาชนเกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชน
ภายใต้พัฒนาการรัฐธรรมนูญไทย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์มงคล เจริญจิตต์

จิตวิญญาณประชาชนเกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชนภายใต้พัฒนาการรัฐธรรมนูญไทย* Volksgeist on Human Rights Principle according to Thai Constitution Development

ผู้ช่วยศาสตราจารย์มงคล เจริญจิตต์**
Assistant Professor Mongkol Jaroenjit

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยการวิจัยเอกสาร เพื่อศึกษาแนวคิดจิตวิญญาณประชาชนตามแนวคิดสำนักกฎหมายประวัติศาสตร์ และค้นหาข้อเท็จจริงทางกฎหมายจากพัฒนาการของรัฐธรรมนูญไทยเกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชน เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์ลักษณะจิตวิญญาณประชาชนเกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชน จากเอกสาร หนังสือ ตำรา บทความวิชาการ บทความวิจัย รัฐธรรมนูญ คำวินิจฉัยหรือคำพิพากษาศาล ทำการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

แนวคิดจิตวิญญาณประชาชนตามสำนักกฎหมายประวัติศาสตร์ เปรียบเสมือนความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของคนในชาติที่เติบโตเปลี่ยนแปลงไปตามพัฒนาการของสังคม ซึ่งส่งผลกระทบต่อกระบวนการบัญญัติกฎหมาย โดยประกอบด้วย 4 องค์ประกอบสำคัญ คือ 1) ความรู้ความเข้าใจทางกฎหมายของประชาชน 2) สำนึกร่วมของประชาชน 3) แบบแผนและพฤติกรรมของประชาชน และ 4) การมีส่วนร่วมของประชาชน

*บทความนี้เรียบเรียงจากโครงการวิจัย เรื่อง “จิตวิญญาณประชาชนเกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชนภายใต้พัฒนาการรัฐธรรมนูญไทย” โดยได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา ประจำปี พ.ศ. 2566.

This research article is part of the research entitled “Volksgeist on Human Rights Principle according to Thai Constitution Development.” This research is funded by Faculty of Humanities and Social Sciences, Nakhonratchasima Rajabhat University, 2023.

**อาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา; น.บ. (เกียรตินิยมอันดับ 1) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; น.ม. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. E-mail: mongkol.ja@hotmail.com

Lecturer in law at Faculty of Humanities and Social Sciences, Nakhon Ratchasima Rajabhat University; LL.B. (First Class Honor) Chiang Mai University; LL.M Chiang Mai University.

วันที่รับบทความ (received) 6 กุมภาพันธ์ 2567, วันที่แก้ไขบทความ (revised) 28 มีนาคม 2567, วันที่ตอบรับบทความ (accepted) 10 เมษายน 2567.

ข้อเท็จจริงทางกฎหมายจากพัฒนาการของรัฐธรรมนูญไทยเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน เมื่อพิจารณาตามปณิญาสาเกล้าด้วยสิทธิมนุษยชนที่กำหนดสิทธิไว้ทั้งสิ้น 28 ข้อ พบว่า จากรัฐธรรมนูญทั้ง 20 ฉบับปรากฏสูงสุด 27 ข้อ ปรากฏบัญญัติเกี่ยวกับการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนตั้งแต่รัฐธรรมนูญฉบับแรกในปี พ.ศ. 2475 แต่เริ่มคุ้มครองกว้างขวางในฉบับที่ 5 พ.ศ. 2492 และครอบคลุมที่สุดในฉบับที่ 16 พ.ศ. 2540, ฉบับที่ 18 พ.ศ. 2550 และฉบับที่ 20 พ.ศ. 2560 โดยไม่เคยปรากฏสิทธิของผู้ลี้ภัยเลย แต่ปรากฏการคุ้มครองเสรีภาพในการนับถือศาสนาเสมอ ทั้งนี้ รัฐธรรมนูญในช่วงปฏิวัติหรือรัฐประหารแทบไม่ปรากฏเนื้อหาที่คุ้มครองสิทธิมนุษยชน

จากคำวินิจฉัยหรือคำพิพากษาของศาลรัฐธรรมนูญ ศาลปกครองสูงสุด และศาลฎีกา พบว่าในช่วงแรกศาลรัฐธรรมนูญไม่ค่อยวินิจฉัยในทิศทางที่คุ้มครองสิทธิมนุษยชนเท่าใดนัก แต่ภายหลังมีการวินิจฉัยอ้างอิงหลักการด้านสิทธิมนุษยชนมากขึ้น ส่วนศาลปกครองสูงสุด มักพิพากษาว่าการดำเนินการทางปกครองชอบด้วยกฎหมายหากดำเนินการถูกต้องตามขั้นตอน แม้อาจจะมียุทธศาสตร์กระทบต่อสิทธิมนุษยชน สำหรับศาลฎีกาไม่ค่อยปรากฏการพิพากษาเพื่อเป็นการคุ้มครองสิทธิมนุษยชน โดยจะวินิจฉัยตามเนื้อหาที่บัญญัติไว้ในกฎหมายเท่านั้น

จิตวิญญาณประชาชนเกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชนภายใต้พัฒนาการรัฐธรรมนูญไทย พบว่าได้มีการก่อร่างสร้างตัวขึ้นทีละเล็กละน้อยในรัฐธรรมนูญ แต่ในช่วงแรกไม่ค่อยยืนยันถึงสิทธิมนุษยชนและพัฒนาจนมีการนำหลักการด้านสิทธิมนุษยชนมาบัญญัติคุ้มครองไว้ในรัฐธรรมนูญ ด้วยการเปลี่ยนแปลงถึง 20 ฉบับ ทำให้เนื้อหาแห่งสิทธิไม่มีความมั่นคง ขาดความชัดเจน ไม่ต่อเนื่อง และไม่ถูกยืนยันอย่างแท้จริง ปรากฏเนื้อหาที่ให้อำนาจรัฐจำกัดสิทธิของบุคคลได้ในรัฐธรรมนูญทุกฉบับ ประชาชนมีการรับรู้ซึ่งสิทธิมนุษยชน แต่การคุ้มครองยังไม่เกิดขึ้นอย่างจริงจังแท้จริงในกระบวนการยุติธรรม

คำสำคัญ: จิตวิญญาณประชาชน, สิทธิมนุษยชน, รัฐธรรมนูญ

Abstract

This qualitative research employs documentary research to explore the concept of *volksgeist* within historical school of law and to compile legal facts related to human rights principle across the development of Thai Constitution. The primary objective is to analyze the essence of *volksgeist* concerning the principles of human rights. The data used in this research was systematically gathered from an array of sources, including books, textbooks, academic articles, research publication, constitutions, court decisions or judgements. Content analysis is used to analyze collected data. The results are summarized below.

In accordance with the legal principles of the historical school of law, the concept of *volksgeist* is comparable to the collective conscience of the people, resembling the inherent moral responsibility within a nation. This concept evolves alongside societal development and significantly influences the legislative process. It consists of four essential components: 1) the legal knowledge and understanding of the citizens, 2) the shared collective consciousness of the people, 3) the patterns and behavior exhibited by the people, and 4) the active participation by the citizens.

In examining the evolution of the Thai Constitution concerning human rights, it is observed that out of the 20 versions of the constitution, the maximum number of 27 articles explicitly pertain to the protection of human rights. This commitment to human rights protection commenced with the first constitution in 1932, but expanded significantly in the 5th constitution in 1949, reaching its most comprehensive coverage in the 16th constitution in 1997, the 18th constitution in 2007, and the 20th constitution in 2017. Notably, the rights of refugees have never been explicitly addressed in any version, while freedom of religion consistently receives explicit protection. During revolutionary or coup periods, the constitutional content safeguarding human rights is notably absent.

Judicial reviews by the Constitutional Court, the Supreme Administrative Court, and the Supreme Court reveal that, initially, the Constitutional Court rarely adjudicated cases protecting human rights. However, in later years, it increasingly referenced human rights principles in its judgments. The Supreme Administrative Court

tends to consider government actions lawful if they adhere to legal procedures, even if they may impact human rights. Conversely, the Supreme Court seldom renders judgments explicitly for the protection of human rights, generally adjudicating based on statutory provisions.

The concept of *volksgeist* in relation to human rights principles within the evolution of the Thai Constitution reveals a gradual and incremental development. Initially, there was limited affirmation of human rights, and it evolved slowly over the various versions of the constitution. The content of human rights underwent changes in all 20 versions, resulting in a lack of consistency, clarity, continuity, and genuine affirmation of rights. It is evident that the constitutional provisions related to human rights have been constructed in a manner that allows the state to restrict individual rights. While the populace is aware of human rights, yet genuine protection remains elusive within the judicial process.

Keywords: *volksgeist*, human rights, constitution

1. บทนำ

ประเทศไทยปกครองภายใต้ระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 ซึ่งหลักการที่สำคัญของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย คือ การปกป้องและคุ้มครองสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค ความเท่าเทียมกันของประชาชน¹ ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของหลักสิทธิมนุษยชน โดยมีการประกันสิทธิมนุษยชนนี้ในลักษณะของสิทธิและเสรีภาพ ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยหลายฉบับ แต่บางฉบับก็ไม่ปรากฏบทบัญญัติเกี่ยวกับการปกป้องคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐธรรมนูญ (หรือเรียกชื่ออย่างอื่น) ที่เกิดขึ้นในช่วงที่มีการรัฐประหาร

พัฒนาการของรัฐธรรมนูญที่ยาวนานกว่า 90 ปี และมีรัฐธรรมนูญที่ใช้ในการปกครองประเทศ รวมถึงเพื่อปกป้องสิทธิและเสรีภาพของประชาชน อันเป็นส่วนหนึ่งของสิทธิมนุษยชนจนถึงปัจจุบันทั้งสิ้น 20 ฉบับ นั้น จะมีข้อเท็จจริงใดในทางกฎหมายอันปรากฏเป็นหลักฐานแน่ชัดที่สามารถสะท้อนจิตวิญญาณประชาชนเกี่ยวกับหลักการด้านสิทธิมนุษยชนตามที่ปรากฏในรัฐธรรมนูญหรือไม่ หรือยังต้องมีพัฒนาการของรัฐธรรมนูญ ด้วยกระบวนการพิจารณาตามแนวคิดของสำนักกฎหมายประวัติศาสตร์ ซึ่งเชื่อว่าเป็นที่มาสำคัญของการกำหนดกฎหมายที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของประชาชน เพื่อให้เห็นถึงสำนึกร่วมกันของคนในชาติว่ารัฐธรรมนูญคือหลักกฎหมายที่สำคัญในการปกป้องคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐานเหล่านี้ให้กับประชาชนอย่างแท้จริง ซึ่งจะสามารถนำความรู้ที่เกิดขึ้นไปพัฒนาทั้งด้านการพัฒนากฎหมาย การบังคับใช้กฎหมาย ความร่วมมือในการปฏิบัติตามกฎหมายของประชาชนให้เกิดประสิทธิภาพมากขึ้นต่อไปในอนาคต

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาแนวคิดจิตวิญญาณประชาชนตามแนวคิดสำนักกฎหมายประวัติศาสตร์
- 2) เพื่อศึกษาข้อเท็จจริงทางกฎหมายจากพัฒนาการของรัฐธรรมนูญไทยเกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชน
- 3) เพื่อศึกษาจิตวิญญาณประชาชนเกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชนภายใต้พัฒนาการรัฐธรรมนูญไทย

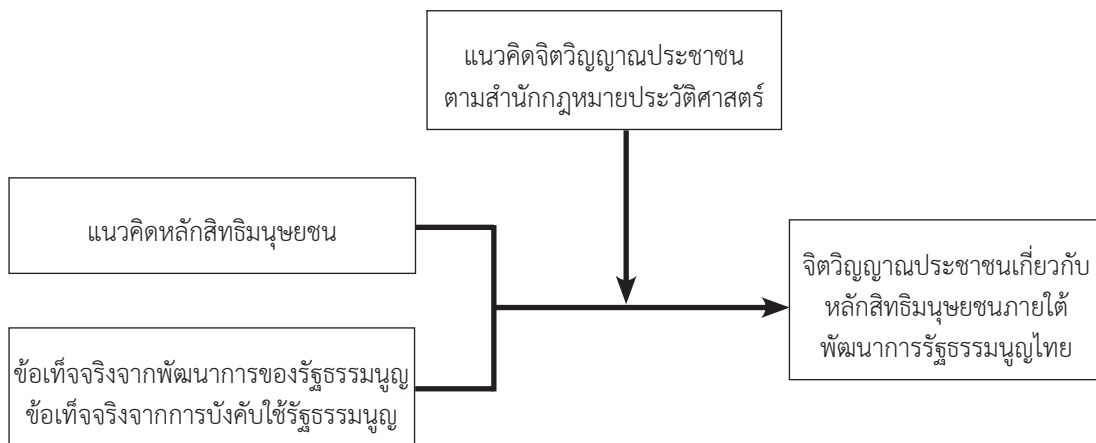
¹ศูนย์ศึกษาประชาธิปไตย, หลักการสำคัญของการปกครองระบอบประชาธิปไตย [Online], available URL: http://www.ect.go.th/dec/ewt_news.php?nid=71&filename=index, 2566 (มกราคม, 2566).

3. ระเบียบวิธีวิจัย

วิธีการที่ใช้ในการดำเนินการวิจัย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ระยะ ประกอบไปด้วย ระยะที่ 1 ศึกษาแนวคิดจิตวิญญาณประชาชนตามแนวคิดสำนักกฎหมายประวัติศาสตร์ ระยะที่ 2 ศึกษาข้อเท็จจริงทางกฎหมายจากพัฒนาการของรัฐธรรมนูญไทยเกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชน และระยะที่ 3 ศึกษาลักษณะจิตวิญญาณประชาชนเกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชนภายใต้พัฒนาการรัฐธรรมนูญไทย โดยทำการศึกษาจากเอกสาร หนังสือ ตำรา บทความวิชาการ บทความวิจัย รัฐธรรมนูญที่เป็นเอกสารปฐมภูมิ หากไม่สามารถหาได้จะทำการศึกษาจากเอกสารในระดับทุติยภูมิ รวมถึงข้อมูลในระบบออนไลน์ที่ถูกบันทึกไว้จากหน่วยงานที่น่าเชื่อถือ และศึกษาจากคำพิพากษาศาลฎีกา ตั้งแต่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 คำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญ และคำชี้ขาดของศาลปกครองสูงสุด ตั้งแต่มีการจัดตั้งศาลรัฐธรรมนูญ และศาลปกครอง อันเป็นบรรทัดฐานเกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชนในทางปฏิบัติ และทำการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ทำการจัดหมวดหมู่ข้อมูลที่มีความสัมพันธ์กันและวิเคราะห์ความเชื่อมโยงของหมวดหมู่ ทำการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ทำการจัดระเบียบข้อมูลหรือให้รหัสข้อมูล (Coding) แบบนิรนัย (Deductive) จากกรอบแนวคิดที่ได้จากระยะที่ 1 จัดหมวดหมู่ข้อมูลที่มีความสัมพันธ์กัน (Axial Coding) และวิเคราะห์ความเชื่อมโยงของหมวดหมู่ (Selective Coding)² กับข้อเท็จจริงที่ได้จากระยะที่ 2 เพื่อกำหนดเป็นกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์ และนำเสนอกรอบแนวคิดที่มีความสัมพันธ์กันเพื่ออธิบายลักษณะจิตวิญญาณประชาชนเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนที่ปรากฏตามข้อเท็จจริงในรัฐธรรมนูญ

²ชาย โพธิ์สิตา, ศาสตราจารย์และศิลปินแห่งชาติ (นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2547), หน้า 181-183, 361-365.

4. กรอบแนวความคิดของการวิจัย

จากกรอบแนวคิดดังกล่าวจะทำการศึกษาถึงแนวคิดจิตวิญญาณประชาชน เพื่อให้ทราบถึงลักษณะ และองค์ประกอบของจิตวิญญาณประชาชน เพื่อใช้เป็นหลักการหรือเครื่องมือในการถกเถียงและประเมินข้อเท็จจริงที่ได้จากการศึกษาว่าจิตวิญญาณของประชาชนต่อเรื่องหลักสิทธิมนุษยชนนั้นมีอยู่อย่างไร โดยจะทำการศึกษาถึงแนวคิดหลักสิทธิมนุษยชน ซึ่งให้ความสำคัญกับเรื่องสิทธิที่มนุษย์ควรจะได้รับและติดตัวมาตั้งแต่กำเนิด ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่ไม่สามารถถูกพรากหรือจำหน่ายจ่ายโอนไปให้กับผู้ใดได้ การได้รับการปฏิบัติอย่างเสมอภาคและไม่ถูกเลือกปฏิบัติ ดังที่ปรากฏในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ประกอบการศึกษาถึงข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการนำหลักสิทธิมนุษยชนไปใช้ในการจัดทำรัฐธรรมนูญไทยทุกฉบับ ซึ่งถูกแสดงออกโดยสภานิติบัญญัติ ภาคประชาชน หรือคณะรัฐประหาร แล้วแต่กรณี รวมไปถึงการค้นหาข้อเท็จจริงอันเป็นการยืนยันถึงการมีอยู่จริงของหลักสิทธิมนุษยชนในทางปฏิบัติจากคำพิพากษาหรือคำวินิจฉัยย ทั้งศาลรัฐธรรมนูญ ศาลยุติธรรม (ศาลฎีกา) และศาลปกครอง จากนั้นจึงประเมินด้วยแนวคิดจิตวิญญาณประชาชนตามสำนักกฎหมายประวัติศาสตร์เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะสำนึกร่วมกันของประชาชนเกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชนทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษร และที่ปรากฏข้อเท็จจริงในทางปฏิบัติ ซึ่งจะทำให้สามารถอธิบายลักษณะของจิตวิญญาณประชาชนอันเป็นสำนึกร่วมกันของประชาชนเกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชนภายใต้พัฒนาการของรัฐธรรมนูญไทยได้

5. ผลการวิจัย

จากการวิจัยทั้งสิ้น 3 ระยะ ด้วยการวิจัยเอกสาร โดยทำการศึกษาจากเอกสาร หนังสือ ตำรา บทความวิชาการ บทความวิจัย รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยตั้งแต่ฉบับแรก จนถึงฉบับ พ.ศ. 2560 รวม 20 ฉบับ คำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญตั้งแต่ พ.ศ. 2541 ถึง พ.ศ. 2566 คำพิพากษาศาลปกครองเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน ตั้งแต่ พ.ศ. 2544 ถึง พ.ศ. 2566 และคำพิพากษาศาลฎีกาเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนที่น่าสนใจ ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จนถึง พ.ศ. 2566 ได้ผลการวิจัยดังนี้

5.1 แนวคิดจิตวิญญาณประชาชนตามสำนักกฎหมายประวัติศาสตร์

แนวคิดสำนักกฎหมายประวัติศาสตร์ เป็นแนวคิดที่โต้แย้งความคิดของสำนักกฎหมายธรรมชาติและสำนักกฎหมายบ้านเมือง มีหัวใจสำคัญก็คือ การบัญญัติกฎหมายต้องคำนึงถึง “จิตวิญญาณประชาชน” (Volkgeist) ซึ่งถือเป็นรากฐานหรือแก่นของกฎหมาย³ ซึ่งจากผลการวิจัยเอกสารพบว่า จิตวิญญาณประชาชนมีองค์ประกอบ ดังนี้

5.1.1 ความรู้ความเข้าใจทางกฎหมายของประชาชน ในที่นี้คือความเข้าใจทางภาษา เนื่องจากจิตวิญญาณของประชาชนนั้น สามารถแสดงออกหรือสื่อสารได้ด้วยภาษา แบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ

1) ความเข้าใจกฎหมายด้วยภาษาทั่วไป เป็นการทำความเข้าใจทางภาษาของประชาชนต่อประเด็นทางกฎหมายเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ในแง่มุมของความเข้าใจโดยทั่วไปของประชาชนว่ามีอยู่อย่างไร โดยไม่สนใจว่าความเข้าใจเหล่านั้นจะมีความเกี่ยวข้องกับบริบททางกฎหมายหรือไม่

2) ความเข้าใจกฎหมายด้วยนิติศาสตร์ในที่นี้หมายถึงความเข้าใจทางกฎหมายที่ถูกต้องเป็นไปตามที่กฎหมายกำหนด หรือนิติวิธี จึงเป็นการทำความเข้าใจต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่งในบริบททางกฎหมายโดยเฉพาะ องค์กพพทางกฎหมายที่เกี่ยวข้อง และประชาชนรับรู้หรือเข้าใจเช่นไร ความเข้าใจทางภาษาของประชาชนต่อกฎหมายเป็นเครื่องสะท้อนภาพความเป็นจริงของกฎหมายว่าได้รับการปฏิบัติ ถูกยอมรับ หรือถูกเชื่อฟังโดยประชาชนอย่างไร ความเข้าใจทางภาษาเหล่านี้จะบ่งบอกความเชื่อ และความคิดของประชาชนต่อกฎหมายนั้น ๆ จนนำมาซึ่งการปฏิบัติของประชาชนในทางกฎหมาย ลำพังแค่เพียงการบัญญัติกฎหมายโดยรัฐแต่เพียงอย่างเดียว คงไม่อาจจะบังคับให้ประชาชนทำตามได้ ทำให้กฎหมาย “มีชีวิต” เพราะกฎหมายสอดคล้องกับสิ่งที่ประชาชนคิด เชื่อ และเข้าใจ ซึ่งสื่อกลางที่สำคัญก็คือ ภาษา นั่นเอง สำนึกร่วมของประชาชน (Common consciousness of the people) การเกิดขึ้นของกฎหมายนั้นมาจากสิ่งที่สะสมจากการดำเนินชีวิตของประชาชน และแน่นอนว่า

³จรัญ โฆษณานันท์, นิติปรัชญา : Legal Philosophy (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2547), หน้า 197-203.

ย่อมไม่ใช่จากประชาชนคนไหนคนใดโดยเฉพาะ แต่เป็นสำนึกร่วมกันของประชาชนที่เป็นที่มาของกฎเกณฑ์อันพัฒนากลายเป็นกฎหมายในท้ายที่สุด และอาจสะท้อนคุณลักษณะเฉพาะของสังคมได้ 2 ประเด็น คือ ความถูกต้องดีงามของสังคม และทัศนคติของประชาชน⁴

5.1.2 แบบแผนและพฤติกรรมของประชาชน สิ่งสำคัญประการหนึ่งที่จะทำให้จิตวิญญาณประชาชนปรากฏตัวเป็นรูปธรรมมากขึ้น คือ การแสดงออกซึ่งจิตวิญญาณ ซึ่งแบบแผนและพฤติกรรมนี้ถือเป็นสิ่งที่ป็นรูปธรรมชัดเจนของจิตวิญญาณประชาชน เพราะแบบแผนความประพฤติของคนในสังคมจะเป็นทั้งผลลัพธ์และภาพสะท้อนของภาษา ทัศนคติ มุมมองทางความคิด ความเชื่อของประชาชน และส่วนหนึ่งยังถูกพัฒนาไปเป็นกฎหมายที่มีผลบังคับใช้อย่างเป็นกิจจะลักษณะอีกด้วย อาจจะถูกอยู่ในรูปแบบของจารีตประเพณี⁵ หรือความเชื่อ ศาสนา⁶

5.1.3 การมีส่วนร่วมของประชาชน จิตวิญญาณประชาชน ไม่ใช่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองหรือมีอยู่เองตามธรรมชาติ ล้วนเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยมนุษย์ได้สร้างสรรค์ แสดงออก และปฏิบัติตาม ซึ่งอาจแสดงออกได้ 2 ลักษณะ คือ การแสดงออกซึ่งความต้องการโดยประชาชนโดยตรง โดยเหมาะสมกับสังคมในอดีตที่ไม่มีความสลับซับซ้อน⁷ และการแสดงออกซึ่งความต้องการผ่านนักกฎหมาย ที่สังคมมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น⁸

5.2 ข้อเท็จจริงทางกฎหมายจากพัฒนาการของรัฐธรรมนูญไทยเกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชน

กล่าวถึงข้อเท็จจริงเกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชนที่เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม โดยอาศัยเนื้อหาแห่งการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนตามเอกสารความตกลงระหว่างประเทศที่เป็นสากลและได้รับการยอมรับในระดับนานาชาติ คือ ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights: UDHR) ซึ่งปรากฏเนื้อหาแห่งสิทธิมนุษยชนทั้งสิ้น 28 ข้อหลัก 45 ข้อย่อย (ข้อที่ 29-30 เป็นมาตรการเพื่อเกิดการคุ้มครองสิทธิมนุษยชน) โดยทำการค้นหาข้อเท็จจริงผ่านพัฒนาการของรัฐธรรมนูญไทยทั้ง 20 ฉบับ และผ่านกระบวนการพิจารณาตีของศาล ซึ่งตามรัฐธรรมนูญมีการกล่าวถึงองค์กรศาลที่สำคัญและเกี่ยวข้องกับการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนคือ ศาลรัฐธรรมนูญ ศาลยุติธรรม และศาลปกครอง ผลการวิจัยมีดังนี้

⁴ปรีดี เกษมทรัพย์, นิติปรัชญา, พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพมหานคร: คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2555), หน้า 215-216.

⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 229.

⁶Frank W. Elliott, "Volksgeist and a Piece of Sulphur," *Texas Law Review* 42 (1964): 817.

⁷Andreas Rahmatian, "Friedrich Carl von Savigny's Beruf and Volksgeistlehre," *The Journal of Legal History* 28, 1 (2007): 5.

⁸ปรีดี เกษมทรัพย์, เรื่องเดิม, หน้า 232-233.

หัวข้อสิทธิมนุษยชนตามปฏิญญาสากล ว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (UDHR)	รัฐธรรมนูญฉบับที่และปีพุทธศักราช																			
	1. พ.ศ. 2475*	2. พ.ศ. 2475	3. พ.ศ. 2489	4. พ.ศ. 2490*	5. พ.ศ. 2492	6. พ.ศ. 2495	7. พ.ศ. 2502*	8. พ.ศ. 2511	9. พ.ศ. 2515*	10. พ.ศ. 2517	11. พ.ศ. 2519*	12. พ.ศ. 2520*	13. พ.ศ. 2521	14. พ.ศ. 2534*	15. พ.ศ. 2534	16. พ.ศ. 2540	17. พ.ศ. 2549*	18. พ.ศ. 2550	19. พ.ศ. 2557*	20. พ.ศ. 2560
15(2) ไม่ถูกเพิกถอน					✓															✓
16(1) สมรสได้																				
16(2) สมรสยินยอม																				
16(3) คู่ครองครอบครัว					✓	✓		✓		✓			✓		✓	✓		✓		✓
17(1) ทรัพย์สิน		✓	✓	✓	✓	✓		✓		✓			✓		✓	✓		✓		✓
17(2) เอาทรัพย์สินไปตามอำเภอใจไม่ได้					✓	✓		✓		✓			✓		✓	✓		✓		✓
18. ศาสนา		✓	✓	✓	✓	✓		✓		✓			✓		✓	✓		✓		✓
19. แสดงออก ข่าวดาร		✓	✓	✓	✓	✓		✓		✓			✓		✓	✓		✓		✓
20(1) ชุมชน		✓	✓	✓	✓	✓		✓		✓			✓		✓	✓		✓		✓
20(2) ไม่ถูกบังคับ					✓			✓		✓			✓		✓	✓		✓		✓
21(1) ร่วมปกครอง	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓		✓			✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓
21(2) บริการสาธารณะ					✓	✓		✓		✓			✓		✓	✓		✓		✓
21(3) เลือกตั้ง	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓		✓			✓		✓	✓		✓		✓
22. หลักประกัน สิทธิเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม								✓		✓			✓		✓	✓		✓		✓
23(1) มีงานทำ		✓	✓	✓	✓	✓		✓		✓			✓		✓	✓		✓		✓
23(2) งานเท่าเทียม										✓			✓		✓	✓		✓		✓
23(3) คำจ้างยุติธรรมและการคุ้มครอง								✓		✓			✓		✓	✓		✓		✓
23(4) ร่วมสหภาพ										✓			✓		✓	✓		✓		✓
24. พักผ่อน								✓		✓			✓		✓	✓		✓		✓
25(1) ปังจัย4 สาธารณสุข สวัสดิการ					✓	✓		✓		✓			✓		✓	✓		✓		✓
25(2) แม่และเด็ก					✓	✓										✓		✓		✓
26(1) การศึกษา		✓	✓	✓	✓	✓		✓		✓			✓		✓	✓		✓		✓
26(2) มุ่งพัฒนาเคารพ HR					✓											✓		✓		✓
26(3) ผู้ปกครองตัดสินใจเบื้องต้น																		✓		✓
27(1) ส่วนร่วมวัฒนธรรม																✓		✓		✓
27(2) คุ้มครองประดิษฐกรรม																		✓		
28. มีสิทธิในระเบียบทางสังคม																✓	✓	✓		✓
รวม	3	15	16	16	29	24	0	28	0	31	1	0	32	0	32	37	5	39	5	40

หมายเหตุ * รัฐธรรมนูญฉบับปฏิวัติ/รัฐประหาร

จากตารางที่ 1 สรุปการปรากฏเนื้อหาหลักสิทธิมนุษยชนตามปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนในรัฐธรรมนูญทั้ง 20 ฉบับ พบว่าตลอดพัฒนาการของรัฐธรรมนูญไทย ยังปรากฏสิทธิมนุษยชนตาม UDHR ไม่ครบทุกข้อ โดยสิทธิมนุษยชนในข้อ 14 ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับสิทธิในการลี้ภัยนั้น ไม่มีปรากฏคุ้มครองในรัฐธรรมนูญเลยแม้แต่ฉบับเดียว รวมไปถึงสิทธิเกี่ยวกับการมีคู่ครองอย่างสมัครใจตามข้อ 16(1) และ (2) แม้จะมีการกล่าวถึงสิทธิของบุคคลในครอบครัวหรือการคุ้มครองครอบครัวในฐานะที่เป็นหน่วยทางสังคม ก็ไม่ได้ปรากฏชัดถึงการให้เสรีภาพแก่บุคคลในการเลือกคู่ครองของตนเองได้อย่างอิสระ

ส่วนสิทธิในการได้รับสัญชาติหรือมีสัญชาติของบุคคลนั้น ก็เป็นที่น่าสังเกตว่ามีการกล่าวถึงครั้งแรกในรัฐธรรมนูญฉบับที่ 5 พุทธศักราช 2492⁹ และไม่ปรากฏการคุ้มครองสิทธิในการมีสัญชาติของบุคคลอีกเลยจนกระทั่งมาปรากฏอีกครั้งในรัฐธรรมนูญฉบับที่ 20 พุทธศักราช 2560¹⁰

สำหรับสิทธิในการได้รับการคุ้มครองผลประโยชน์จากประติष्ठกรรม วรรณกรรม และศิลปกรรม ตามข้อ 27(2) ปรากฏอย่างชัดเจนเพียงครั้งเดียวในรัฐธรรมนูญฉบับที่ 18 พุทธศักราช 2550¹¹

กรณีรัฐธรรมนูญฉบับแรก (พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475) มีการกล่าวถึงสิทธิเสรีภาพ อันเป็นสิทธิมนุษยชน ไว้เพียง 3 เรื่อง คือ ความเสมอภาคของบุคคลตามกฎหมาย สิทธิในการมีส่วนร่วมในการปกครองและสิทธิในการเลือกตั้ง¹² ตามข้อ 7 ข้อ 21(1) และ (3) ตามลำดับ เท่านั้น

สำหรับรัฐธรรมนูญที่เกิดขึ้นภายหลังจากการที่มีการรัฐประหารซึ่งมีทั้งสิ้น 8 ฉบับนั้น มีทั้งหมด 7 ฉบับที่แทบจะไม่มีกล่าวถึงหลักประกันเรื่องสิทธิเสรีภาพ รวมไปถึงหลักการด้านสิทธิมนุษยชนอื่น ๆ เลย มีเพียงรัฐธรรมนูญฉบับที่ 4 พุทธศักราช 2490 อันเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรก

⁹รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2492, มาตรา 4 “บุคคลย่อมได้มาและเสียไปซึ่งสัญชาติไทยตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายว่าด้วยสัญชาติ.”

¹⁰รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560, มาตรา 39 วรรคสอง “การถอนสัญชาติของบุคคลซึ่งมีสัญชาติไทยโดยการเกิด จะกระทำมิได้.”

¹¹รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550, มาตรา 86 “รัฐต้องดำเนินการตามนโยบายด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและนวัตกรรม...”

¹²พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ. 2475, มาตรา 10 “...สมัยที่ 3 เมื่อจำนวนราษฎรทั่วพระราชอาณาเขตได้สอบไล่วิชาประถมศึกษาได้เป็นจำนวนเกินกว่าครึ่ง และอย่างช้าต้องไม่เกิน 10 ปี นับแต่วันใช้ธรรมนูญนี้ สมาชิกในสภาผู้แทนราษฎรต้องเป็นผู้ที่ได้เลือกตั้งขึ้นเองทั้งสิ้น...” และมาตรา 14 “ราษฎรไม่ว่าเพศใดเมื่อมีคุณสมบัติดังต่อไปนี้ ย่อมมีสิทธิออกเสียงลงมติเลือกผู้แทนหมู่บ้านได้.”

ที่มีการรัฐประหาร ที่ถึงแม้จะเป็นรัฐธรรมนูญที่มาจากการรัฐประหาร แต่ก็มีบทบัญญัติที่กล่าวถึงสิทธิและเสรีภาพของประชาชนไว้จำนวนหนึ่งบ้าง ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบแล้วก็นับว่ารัฐธรรมนูญฉบับก่อนหน้า

ในขณะที่รัฐธรรมนูญภายใต้รัฐบาลปกติที่มีการกล่าวถึงสิทธิมนุษยชนอย่างกว้างขวางเป็นฉบับแรกอย่างชัดเจนคือ รัฐธรรมนูญฉบับที่ 5 พุทธศักราช 2492 ซึ่งมีหลักสิทธิมนุษยชนปรากฏถึง 21 ข้อ รวม 29 ข้อย่อย มากกว่าฉบับก่อนหน้าคือ ฉบับที่ 3 ที่มีเพียง 15 ข้อ รวม 16 ข้อย่อยเท่านั้น และเริ่มครอบคลุมถึง 26 ข้อ รวม 37 ข้อย่อย ในรัฐธรรมนูญฉบับที่ 16 พุทธศักราช 2540 ซึ่งได้รับการขนานนามว่าเป็น “รัฐธรรมนูญฉบับประชาชน” และครอบคลุมกว้างขวางที่สุดในฉบับที่ 20 พุทธศักราช 2560 จำนวน 27 ข้อ รวม 40 ข้อย่อย ซึ่งเป็นฉบับปัจจุบัน ส่วนฉบับที่ 18 พุทธศักราช 2550 นั้นครอบคลุมทั้งสิ้น 26 ข้อ รวม 39 ข้อย่อย ซึ่งทั้งฉบับพุทธศักราช 2540 พุทธศักราช 2550 และพุทธศักราช 2560 ล้วนเป็นฉบับที่ถือได้ว่าประชาชนมีส่วนร่วมในการร่างทั้งสิ้น

นอกจากนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า ข้อ 7 ความเสมอภาคตามกฎหมาย ข้อ 21 (1) การมีส่วนร่วมในการปกครองและข้อ 21 (3) สิทธิในการเลือกตั้ง สิทธิมนุษยชนทั้ง 3 ข้อนี้เป็นสิทธิที่ปรากฏเสมอมาในรัฐธรรมนูญตั้งแต่ฉบับแรกจนถึงฉบับที่ 20 (ยกเว้นฉบับที่มาจากการรัฐประหาร)

รัฐธรรมนูญฉบับที่ถูกนำมาเป็นต้นแบบของการบัญญัติคุ้มครองสิทธิของประชาชนที่สำคัญ ได้แก่ รัฐธรรมนูญฉบับที่ 5 พุทธศักราช 2492 ซึ่งรัฐธรรมนูญฉบับที่ 6 พุทธศักราช 2495 ฉบับที่ 8 พุทธศักราช 2511 และฉบับที่ 10 พุทธศักราช 2517 หยิบยกเนื้อหาในหลายมาตรามาใช้ ส่วนรัฐธรรมนูญฉบับที่ 10 พุทธศักราช 2517 เอง ก็เป็นต้นแบบเนื้อหาของรัฐธรรมนูญฉบับที่ 13 พุทธศักราช 2521 และฉบับที่ 15 พุทธศักราช 2534 จากนั้นมีการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในฉบับที่ 16 พุทธศักราช 2540 ซึ่งมีเนื้อหาบางส่วนคล้ายคลึงเดิมบ้าง แต่ก็แตกต่างไปจากฉบับก่อนหน้าพอสมควร และฉบับที่ 16 นี้ก็มีเนื้อหาที่เป็นต้นแบบสำคัญของรัฐธรรมนูญฉบับที่ 18 พุทธศักราช 2550 และฉบับที่ 20 พุทธศักราช 2560 ด้วย

5.2.2 ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชนจากการบังคับใช้กฎหมายโดยองค์กรตุลาการจากผลการศึกษาคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญทั้งหมดตั้งแต่ก่อตั้งศาลรัฐธรรมนูญในปี พ.ศ. 2541¹³ คำพิพากษาของศาลปกครองสูงสุดตั้งแต่จัดตั้งศาลปกครองในปี พ.ศ. 2544 และคำพิพากษาของศาลฎีกา (ศาลยุติธรรม) ที่น่าสนใจ ตั้งแต่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ปรากฏเนื้อหาซึ่งเป็นสาระสำคัญตามปณิญาสากล่าวด้วยสิทธิมนุษยชนที่เกี่ยวข้องด้วยสิทธิข้อ 1 ถึงข้อ 28 เกือบทั้งหมด ยกเว้น ข้อ 14 สิทธิเกี่ยวกับการลี้ภัยจากการประหัตประหาร ซึ่งไม่ชัดเจนว่ามีการคุ้มครองสิทธิหรือไม่อย่างไร

¹³บท นามบุตร, ศาลรัฐธรรมนูญครบรอบ 24 ปี 11 เมษายน 2565 [Online], available URL: [https://occ_th.constitutionalcourt.or.th/detail/ศาลรัฐธรรมนูญครบรอบ-24-ปี-11-เมษายน-, 2565\(สิงหาคม, 18\).](https://occ_th.constitutionalcourt.or.th/detail/ศาลรัฐธรรมนูญครบรอบ-24-ปี-11-เมษายน-, 2565(สิงหาคม, 18).)

หลักการด้านสิทธิมนุษยชนที่ปรากฏในกระบวนการพิจารณาของศาลนั้น พบว่าในกรณีของศาลรัฐธรรมนูญในช่วงแรกมักมีแนวคำวินิจฉัยที่ไม่ค่อยเป็นประโยชน์ในการปกป้องและคุ้มครองสิทธิมนุษยชนเท่าใดนัก แนวคำวินิจฉัยส่วนใหญ่มักวินิจฉัยว่าการดำเนินการต่าง ๆ กฎหมาย หรือร่างกฎหมายที่กำหนดขึ้นไม่เป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนทั้งที่ได้รับการคุ้มครองไว้ในรัฐธรรมนูญ และมีส่วนน้อยที่ยืนยันถึงสิทธิมนุษยชนของประชาชนที่จะต้องเคารพและละเมิดมิได้ หลังปี พ.ศ. 2550 มีแนวคำวินิจฉัยที่ยืนยันถึงหลักสิทธิมนุษยชนมากขึ้น มีการอ้างหลักสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ ประกอบการให้เหตุผลเพื่อคุ้มครองสิทธิของประชาชนตามรัฐธรรมนูญ ในขณะที่ภายหลัง พ.ศ. 2560 เป็นต้นมา ปรากฏกรณีการยืนยันหรือยกอ้างสิทธิที่เฉพาะเจาะจงมากขึ้น ไม่กล่าวอ้างเพียงแค่หลักสิทธิและเสรีภาพของประชาชน หรือความไม่เสมอภาคของประชาชน แต่มักจะระบุในคำวินิจฉัยด้วยว่าเป็นการกระทบหรือไม่กระทบต่อสิทธิของประชาชนในเรื่องใด อย่างไรก็ตาม จากประวัติศาสตร์การวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญทั้ง 16 ปี มีการกล่าวอ้างเหตุผลประกอบการวินิจฉัยว่าเป็นเพราะเหตุผลด้านสิทธิมนุษยชนน้อยมาก ปรากฏอย่างชัดเจนเพียงแค่ 4 คดีเท่านั้น คือ คำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ 12/2555 สิทธิในการได้รับสันนิษฐานไว้ก่อนว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ในคดีอาญา คำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ 15/2555 สิทธิของคณพิการ คำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ 7/2563 สิทธิในการได้รับสัญชาติ และคำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ 7/2566 สิทธิในการไม่ถูกทรมาน

ในขณะที่คำตัดสินของศาลปกครองสูงสุดทั้งหมดจะเป็นการพิจารณาพิพากษาเกี่ยวกับการดำเนินการของหน่วยงานของรัฐ กฎหรือระเบียบลำดับรอง มีทั้งการรับรองสิทธิของบุคคลในฐานะที่เป็นสิทธิมนุษยชนที่ต้องได้รับการคุ้มครอง เช่น คำพิพากษาศาลปกครองสูงสุดที่ อ.1113/2561 ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และสิทธิส่วนตัว ที่ อ.538/2556 ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และเสรีภาพในร่างกาย ที่ อส.4/2561 สิทธิการแสดงออกซึ่งวัฒนธรรม และการรับรองสิทธิของบุคคล เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เมื่อต้องพิจารณาเกี่ยวกับประเด็นความชอบด้วยกฎหมายของการกระทำทางปกครอง หากข้อเท็จจริงปรากฏว่าดำเนินการถูกต้องตามขั้นตอนที่กฎหมายกำหนดก็มักจะยืนยันว่าเป็นการดำเนินการที่ชอบด้วยกฎหมาย แม้อาจจะมีลักษณะที่กระทบต่อสิทธิมนุษยชนของประชาชน แต่ก็ยังมีการยืนยันหลักการด้านสิทธิมนุษยชนอยู่

ส่วนคำพิพากษาศาลฎีกา (ศาลยุติธรรม) ไม่ค่อยปรากฏการนำหลักการด้านสิทธิมนุษยชนหรือมีแนววินิจฉัยที่สะท้อนให้เห็นถึงการพยายามวินิจฉัยเพื่อเป็นการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของประชาชนเท่าใดนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากกฎหมายฉบับใดที่มีลักษณะจำกัดสิทธิของประชาชน ก็มักจะวินิจฉัยไปตามที่บทบัญญัติแห่งกฎหมายกำหนดไว้ ซึ่งบางครั้งส่งผลกระทบต่อสิทธิมนุษยชนของประชาชนก็ตาม นอกจากนี้ คำพิพากษาของศาลฎีกาล้วนเป็นการวินิจฉัยในข้อเท็จจริงต่าง ๆ ว่าเป็นไปตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายตามที่บัญญัติไว้หรือไม่ มากกว่าการวินิจฉัยว่าขัดหรือแย้งต่อสิทธิมนุษยชน โดยปรากฏคำพิพากษาศาลฎีกาน้อยมากที่กล่าวถึงหลักการด้านสิทธิมนุษยชนโดยตรง แต่ก็ไม่ได้

พิพากษาว่าเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างจริงจัง อย่างไรก็ตาม ศาลฎีกาก็มีบทบาทในการยืนยันถึงสิทธิบางประการที่แม้จะไม่ยืนยันโดยตรงชัดเจนมากนัก แต่ก็ยังเป็นหลักฐานการปรากฏถึงหลักการด้านสิทธิมนุษยชนที่ชัดเจนในบางเรื่องมากกว่าศาลรัฐธรรมนูญหรือศาลปกครองสูงสุด¹⁴

5.3 จิตวิญญาณประชาชนเกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชนภายใต้พัฒนาการรัฐธรรมนูญไทย

การค้นหাজิตวิญญาณประชาชนเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในที่นี้เป็นการค้นหาผ่านองค์ประกอบของจิตวิญญาณตามแนวคิดจิตวิญญาณประชาชนที่สังเคราะห์แนวคิดสำนักกฎหมายประวัติศาสตร์ดังที่กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์การวิจัยข้อแรก นำมาเชื่อมโยงกับข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนภายใต้พัฒนาการของรัฐธรรมนูญ รวมถึงข้อเท็จจริงที่ปรากฏเป็นยุติจากคำพิพากษาของศาล ทั้งศาลรัฐธรรมนูญ ศาลปกครองสูงสุด และศาลฎีกา ซึ่งเป็นข้อเท็จจริงที่ได้มีการบันทึกไว้แล้วอย่างเป็นรูปธรรมที่สุดในปัจจุบันแล้วว่าการณใดละเมิดหรือไม่ละเมิดหลักกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับหลักสิทธิมนุษยชน โดยจะสอดคล้องกับแนวคิดด้านสิทธิมนุษยชนหรือไม่ ก็จะได้พิจารณาต่อไป ซึ่งผลการวิจัยได้ภาพสะท้อนของจิตวิญญาณประชาชนเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนดังนี้

5.3.1 การมีส่วนร่วมของประชาชน จากแนวคิดจิตวิญญาณประชาชนตามแนวคิดสำนักกฎหมายประวัติศาสตร์ พบว่าเมื่อกฎหมายในยุคสมัยปัจจุบันซึ่งมีความสลับซับซ้อน การแสดงออกซึ่งจิตวิญญาณประชาชนจึงจำเป็นต้องพัฒนากระบวนการแสดงออกไปเป็นการแสดงออกโดยนักกฎหมาย¹⁵ ผลจากการวิจัยสามารถสรุปกลุ่มของนักกฎหมายที่อาจเป็นตัวแทนของการมีส่วนร่วมของประชาชนในประเด็นด้านสิทธิมนุษยชนภายใต้พัฒนาการของรัฐธรรมนูญไทยได้ดังนี้

1) คณะนิติบัญญัติ ซึ่งมีบทบาทในการก่อร่างสร้างจิตวิญญาณประชาชน ผ่านกระบวนการสร้างกฎหมายที่สำคัญ คือ รัฐธรรมนูญ พบว่ารัฐธรรมนูญจากการยกร่างหรือบัญญัติในสถานการณ์ปกติมีพัฒนาการของการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนเติบโตตามระยะเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงของโลกตลอด 90 กว่าปีตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ในขณะที่รัฐธรรมนูญจากการจัดทำโดยคณะรัฐประหารนั้น กลับหยุดนิ่งหรือเติบโตในลักษณะปกป้องสิทธิมนุษยชนน้อยมาก อีกทั้งยังมั่นคงแข็งแรงในการจำกัด

¹⁴เช่น สิทธิทางวัฒนธรรมและวิทยาศาสตร์ ตาม UDHR ข้อ 27 ซึ่งปรากฏในคำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ 6/2546 เพียงครั้งเดียว หรือในคำพิพากษาศาลปกครองสูงสุดที่ อส.4/2561 ในขณะที่ศาลฎีกาปรากฏการกล่าวถึงสิทธิในข้อนี้จำนวนมาก เช่น คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 5818/2549, ที่ 8403/2540, ที่ 701-913/2564, ที่ 18297-19298/2556, ที่ 6182/2533, ที่ 3895/2535 เป็นต้น.

¹⁵ปรีดี เกษมทรัพย์, เรื่องเดิม, หน้า 232-233.

สิทธิมนุษยชนของประชาชนตลอดการรัฐประหารแต่ละครั้งที่แม้จะห่างกันหลายปีก็ตาม¹⁶ ส่วนกฎหมายลำดับรอง ถือเป็นกลไกสำคัญในการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนให้เกิดขึ้นจริงในทางปฏิบัติ กฎหมายลำดับรองเหล่านี้เป็นตัวอย่างสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการมีอยู่ของปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนที่แฝงอยู่ในกฎหมาย¹⁷ ซึ่งในอีกทางหนึ่งก็เป็นการเปิดเผยให้เห็นถึงมุมมองของผู้คนในสังคมผ่านคณะนิติบัญญัติเหล่านี้ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา พร้อมทั้งยังสะท้อนภาพจิตวิญญาณประชาชน ณ ขณะนั้นว่ามีอยู่อย่างไรได้ด้วย

2) คณะตุลาการ ในที่นี้คือผู้บังคับใช้กฎหมายในฐานะองค์กรฝ่ายตุลาการ ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ประกอบไปด้วย ศาลรัฐธรรมนูญ ศาลปกครองสูงสุด และศาลฎีกา

(1) ศาลรัฐธรรมนูญ จากผลการวิจัยพบว่า มีบทบาทสำคัญอย่างมากต่อการวินิจฉัยประเด็นว่ากฎหมายฉบับใดเป็นกฎหมายที่ขัดต่อรัฐธรรมนูญ แต่ในขณะเดียวกันก็พบลักษณะของการวินิจฉัยที่เป็นการจำกัดสิทธิมนุษยชนของประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วง 10 ปีแรกของศาลรัฐธรรมนูญ ด้วยเหตุผลเรื่อง “ประโยชน์สาธารณะ”¹⁸ “ความมั่นคง”¹⁹ “การควบคุมหรือคุ้มครองเฉพาะ”²⁰ และ “ขั้นตอนบังคับตามกฎหมายการยุติธรรม”²¹ ทั้งนี้ บทบาทของศาลรัฐธรรมนูญเมื่อพิจารณาในภาพรวมแล้ว

¹⁶เช่น ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช 2502, มาตรา 17 บัญญัติว่า “ในระหว่างที่ใช้ธรรมนูญนี้ ในกรณีที่นายกรัฐมนตรีเห็นสมควรเพื่อประโยชน์ในการระงับหรือปราบปรามการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลายความมั่นคงของราชอาณาจักรหรือราชบัลลังก์ หรือการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลาย ก่อวินหรือคุกคามความสงบที่เกิดขึ้นภายใน หรือมาจากภายนอกราชอาณาจักร ให้นายกรัฐมนตรีโดยมติของคณะรัฐมนตรีมีอำนาจสั่งการ หรือกระทำการใด ๆ ได้ และให้ถือว่าคำสั่งหรือการกระทำเช่นนั้นเป็นคำสั่งหรือการกระทำที่ชอบด้วยกฎหมาย...” เป็นเนื้อหาที่ให้อำนาจแก่นายกรัฐมนตรีในการสั่งการ ซึ่งเสี่ยงต่อการละเมิดสิทธิของประชาชน และปรากฏเนื้อหาทำนองเดียวกันในธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช 2515 มาตรา 17 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2519 มาตรา 21 ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช 2520 มาตรา 27 ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช 2534 มาตรา 27 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2557 มาตรา 44.

¹⁷คำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่วินิจฉัยว่ากฎหมายลำดับรองขัดต่อรัฐธรรมนูญ เช่น คำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ 2/2562 ประกาศคณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ฉบับที่ 25 เรื่อง การดำเนินการเกี่ยวกับการยุติธรรมทางอาญา พ.ศ. 2549 ที่ 37/2542 ร่างพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยผู้ตรวจการแผ่นดินของรัฐสภา พ.ศ. ... มาตรา 39 วรรคสอง ที่ 15/2555 พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการฝ่ายตุลาการศาลยุติธรรม พ.ศ. 2543 มาตรา 26(10) เป็นต้น.

¹⁸เช่น คำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ 62/2545, ที่ 13/2552, ที่ 6/2553, ที่ 8/2557 เป็นต้น.

¹⁹เช่น คำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ 37/2546, ที่ 10-11/2553, ที่ 28-29/2555, ที่ 30/2555, ที่ 20/2564 เป็นต้น.

²⁰เช่น คำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ 10/2542, ที่ 19-22/2545, ที่ 40/2548, ที่ 18/2552, ที่ 24/2554 เป็นต้น.

²¹เช่น คำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ 1/2562, ที่ 15/2562, ที่ 23/2564 เป็นต้น.

มีทั้งส่วนที่ช่วยทำให้หลักการด้านสิทธิมนุษยชนที่ได้มีการรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญมีความชัดเจนมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกัน บ่อยครั้งที่ศาลมักมีแนวโน้มที่จำกัดสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคล โดยอ้างเหตุผลที่หลากหลายประกอบกัน แต่ก็มีทิศทางของการอ้างอิงหลักการด้านสิทธิมนุษยชนและความตกลงระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับสิทธิมนุษยชนมากขึ้นซึ่งถือเป็นทิศทางที่ดีต่อการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนให้แก่ประชาชน

(2) ศาลปกครองสูงสุด ถือเป็นหน่วยงานที่สำคัญในการให้ความคุ้มครองด้านสิทธิมนุษยชนในระดับปฏิบัติเนื่องจากมีข้อกฎหมายลำดับรองและข้อเท็จจริงทางปฎิบัตินำเข้าสู่กระบวนการพิจารณาจำนวนมาก มีบทบาทสำคัญในการวินิจฉัยว่ากฎหมายขัดต่อรัฐธรรมนูญ หรือออกโดยมิชอบด้วยกฎหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎหมายลำดับรองที่ออกหรือบัญญัติโดยหน่วยงานภาครัฐต่าง ๆ นอกจากนี้ ยังมีบทบาทในการยืนยันสิทธิและการคุ้มครองสิทธิกรณีมีการถูกละเมิดสิทธิ รวมถึงการยืนยันถึงการมีอยู่จริงของหลักการด้านสิทธิมนุษยชน แต่ในขณะเดียวกันก็มีการพิพากษาในลักษณะที่เป็นการจำกัดสิทธิด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การอ้างการดำเนินการที่ “ชอบด้วยกฎหมาย”²² ของภาครัฐ บทบาทที่เด่นชัดของศาลปกครองสูงสุดคือ การคุ้มครองสิทธิมนุษยชนเมื่อมีการถูกละเมิด ก็จะมีแนวทางการพิจารณาเพื่อให้บุคคลนั้นได้รับการชดเชยเยียวยาจากการถูกละเมิดสิทธิโดยรัฐ

(3) ศาลฎีกา มีบทบาทในการพิจารณาความชอบด้วยกฎหมายของกฎระเบียบหรือการขัดต่อรัฐธรรมนูญของกฎหมายน้อยมาก ส่วนใหญ่จะเป็นการพิจารณาพิพากษาเฉพาะข้อเท็จจริงรายการใดไป และมักจะพิจารณาตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายโดยเคร่งครัด ไม่ว่ากฎหมายนั้นจะมีลักษณะที่ไม่ส่งเสริมต่อหลักการด้านสิทธิมนุษยชนก็ตาม ดังนั้น จึงทำให้บทบาทของศาลฎีกาเด่นชัดอยู่ 2 กรณีคือ บทบาทการยืนยันถึงสิทธิของบุคคลตามกฎหมาย โดยปรากฏทั้งการยืนยันสิทธิของบุคคลตามรัฐธรรมนูญ ซึ่งมีจำนวนไม่มากนัก แต่ปรากฏอย่างชัดเจนเกี่ยวกับการยืนยันสิทธิของบุคคลตามกฎหมายอื่น และการยืนยันถึงการปฏิบัติตามกฎหมายอย่างเคร่งครัด โดยไม่วินิจฉัยในลักษณะของการปกป้องหรือคุ้มครองสิทธิของบุคคล สะท้อนรูปแบบการพิพากษาที่อยู่ภายใต้กฎหมายเป็นสำคัญ แม้กระทั่งการจะรับรองซึ่งสิทธิมนุษยชนของบุคคลก็ยังเป็นไปตามเท่าที่กฎหมายบัญญัติรับรองเป็นรายการใดไปเท่านั้น²³ หากไม่มีกฎหมายบัญญัติก็มักจะไม่ใช่ขยายขอบเขตการตีความให้ครอบคลุมไปถึงความหมายของคำว่า สิทธิมนุษยชน อันเป็นสิทธิที่มนุษย์ทุกคนควรได้รับตามธรรมชาติ

3) คู่ความในคดีและผู้มีส่วนร่วมในคดี กลุ่มคนเหล่านี้ถือเป็นผู้ซึ่งมีบทบาทในการอ้างอิงหลักการด้านสิทธิมนุษยชนขึ้นต่อผู้ในคดี โดยหลายครั้งที่คู่ความได้มีการกล่าวอ้างถึงการละเมิด

²²เช่น คำพิพากษาศาลปกครองสูงสุดที่ พ.16/2545, ที่ อ.113/2552, ที่ อ.459/2557, ที่ อ.538/2558 เป็นต้น.

²³เช่น คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 3120/2528, ที่ 7332/2544, ที่ 5818/2549, ที่ 8464-8436/2550, ที่ 6231-6250/2559, ที่ 2584-2586/2565 เป็นต้น.

หลักสิทธิมนุษยชนโดยตรง แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มสำคัญคือ (1) คู่ความภาคเอกชนหรือประชาชน มีการกล่าวอ้างถึงหลักการด้านสิทธิมนุษยชนขึ้นเป็นข้อต่อสู้ในคดีอยู่บ่อยครั้ง²⁴ และ (2) คู่ความภาครัฐ ไม่ปรากฏการกล่าวอ้างหลักการด้านสิทธิมนุษยชนขึ้นเป็นข้อต่อสู้เท่าใดนัก²⁵ ทั้งนี้ คู่ความฝ่ายซึ่งเป็นภาคเอกชนหรือประชาชนมีการกล่าวอ้างถึงหลักการด้านสิทธิมนุษยชนมากกว่าภาครัฐอย่างมาก แสดงให้เห็นว่าประชาชนมีการรับรู้ถึงสิทธิมนุษยชนที่ตนเองควรได้รับ เพียงแต่จะสามารถยกขึ้นอ้างเพื่อปกป้องรักษาสิทธิของตนได้เพียงใดนั้น เป็นเรื่องที่ต้องพิจารณาอีกประเด็นหนึ่ง

5.3.2 ความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนของประชาชน ในที่นี้คือความเข้าใจทางภาษา โดยคำว่า “ประชาชน” ในที่นี้หมายถึงตัวแทนของประชาชนดังที่ได้กล่าวมาในหัวข้อการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยจิตวิญญาณประชาชนนี้สามารถถ่ายทอดหรือสื่อสารด้วย “ภาษา” ซึ่งความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนนั้นก็สามารถแสดงออกได้ผ่านทางภาษาได้เช่นเดียวกัน²⁶ ซึ่งสามารถค้นหาได้จากรัฐธรรมนูญไทยทั้ง 20 ฉบับ และจากคำพิพากษาหรือคำวินิจฉัยของศาลประกอบกัน เพื่อให้เห็นความรู้ความเข้าใจและพัฒนาการทางภาษาเรื่องสิทธิมนุษยชนที่ดำรงอยู่ในชีวิตของประชาชนตลอด 90 กว่าปีที่ผ่านมา โดยแบ่งออกได้เป็น 5 ช่วง โดยอาศัยยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงที่มีนัยสำคัญทางสังคมดังนี้

1) ภาษาสิทธิมนุษยชนยุคก่อตั้งสิทธิ (พ.ศ. 2475 - พ.ศ. 2489) ในที่นี้หมายถึงความเข้าใจของประชาชนเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน ณ จุดเริ่มต้นของพัฒนาการรัฐธรรมนูญไทย คือ พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475 ตามด้วยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 เรื่อยมาจนถึงรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2489 ปรากฏรัฐธรรมนูญทั้งสิ้น 3 ฉบับ รวมระยะเวลาประมาณ 14 ปี

ผลการศึกษาจึงพบว่าการบัญญัติคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของประชาชนไว้ในรัฐธรรมนูญยังมีความไม่ชัดเจนเท่าใดนัก แต่มีความเด่นชัดในบางประเด็น เช่น เรื่องเสรีภาพในการนับถือศาสนา²⁷ สิทธิในการเลือกตั้ง²⁸ ที่มีการกล่าวถึงรายละเอียดแห่งสิทธิให้สามารถทำความเข้าใจ

²⁴เช่น คำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ 16/2541, ที่ 3/2564, ที่ 11/2544, คำพิพากษาศาลปกครองสูงสุดที่ อ.1113/2561, คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 7624/2562, ที่ 4302/2563.

²⁵เช่น คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 8464-8436/2550 เป็นต้น.

²⁶ปรีดี เกษมทรัพย์, เรื่องเดิม, หน้า 229.

²⁷รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475, มาตรา 13 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2489, มาตรา 13.

²⁸พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475, มาตรา 14 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475, มาตรา 16 และมาตรา 17 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2489, มาตรา 29.

เข้าใจได้ แต่ในหลายกรณีรัฐธรรมนูญมีการกล่าวถึงโดยไม่ได้กำหนดรายละเอียดแห่งสิทธิว่ามีลักษณะหรือหมายถึงประเด็นแห่งสิทธิอย่างไร²⁹ รวมทั้งข้อเท็จจริงที่ปรากฏในคำพิพากษาของศาลฎีกาโดยส่วนใหญ่ปรากฏถ้อยคำที่ไม่ค่อยชัดเจนถึงหลักสิทธิมนุษยชน ไม่มีความเชื่อมโยงกับรัฐธรรมนูญที่พยายามบัญญัติคุ้มครองสิทธิต่าง ๆ ของประชาชน แต่อย่างน้อยที่สุดก็สามารถยืนยันได้ถึงการมีอยู่จริงของสิทธิมนุษยชนบางเรื่องในยุคก่อตั้งสิทธินี้³⁰

2) ภาษาสิทธิมนุษยชนยุคให้สิทธิประชาชน (พ.ศ. 2492 - พ.ศ. 2514) เป็นยุคที่หลักการด้านสิทธิมนุษยชนมีการเติบโต และมีรัฐธรรมนูญที่กำหนดให้สิทธิแก่ประชาชนกว้างขวางในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2492 ซึ่งเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกในประวัติศาสตร์ไทยที่มีที่มาจากสภาร่างรัฐธรรมนูญ และมีกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนประกอบการร่างรัฐธรรมนูญ³¹ ตามด้วยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2495 ซึ่งแม้จะเป็นรัฐธรรมนูญจากคณะรัฐประหารแต่ก็ผ่านกระบวนการนิติบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมจนสมบูรณ์ เรื่อยมาจนถึงรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2511 ปรากฏรัฐธรรมนูญทั้งสิ้น 3 ฉบับ รวมระยะเวลาประมาณ 14 ปี (นับรวมช่วงรัฐประหารได้ประมาณ 23 ปี)

โดยสรุปพบว่าบทบัญญัติรัฐธรรมนูญมีการกล่าวถึงสิทธิมนุษยชนที่กว้างขวางมากขึ้น มีการกำหนดรายละเอียดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนประเภทต่าง ๆ มากขึ้นโดยเฉพาะฉบับที่ 5 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2492³² และฉบับที่ 8 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2511³³ แต่มีข้อสังเกตว่า สิทธิหลายประการรัฐยังคงสามารถจำกัดได้โดย “บทบัญญัติแห่งกฎหมาย”³⁴ และเมื่อพิจารณาประกอบกับข้อเท็จจริงในศาลฎีกาก็พบว่าทิศทางการวินิจฉัยของศาลนั้นเป็นไปตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายที่บังคับใช้อยู่ในขณะที่มีการพิจารณาคดี ไม่ค่อยยึดโยงหรือเกี่ยวข้องกับรัฐธรรมนูญเท่าใดนัก เห็นได้จากถ้อยคำที่ปรากฏในคำพิพากษาของศาลฎีกาแทบไม่ปรากฏถ้อยคำใด ๆ เกี่ยวกับสิทธิของบุคคลที่บัญญัติรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญ³⁵

²⁹รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475, มาตรา 14 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2489, มาตรา 14 เป็นต้น.

³⁰เช่น คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 898/2480, ที่ 311/2478, ที่ 291/2483 เป็นต้น.

³¹อารัมภบทของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2492.

³²รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2492, มาตรา 27 มาตรา 28 และมาตรา 45.

³³รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2511, มาตรา 25 มาตรา 26 และมาตรา 43.

³⁴รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2492, มาตรา 35 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2495, มาตรา 26 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2511, มาตรา 33.

³⁵เช่น คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 51/2503, ที่ 1196/2504, ที่ 1395/2511, ที่ 1690/2513 เป็นต้น.

3) ภาษาสิทธิมนุษยชนยุคประชาชนเรียกร้อง (พ.ศ. 2517 - พ.ศ. 2539) ได้แก่ รัฐธรรมนูญที่มาจากการเรียกร้องของประชาชนอย่างแท้จริงฉบับแรก คือ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2517³⁶ ตามด้วยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2521 ที่จัดทำโดยสภานิติบัญญัติแห่งชาติ จนถึงรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2534 และผ่านเหตุการณ์สำคัญทางการเมืองคือ เหตุการณ์ “พฤษภาทมิฬ” ในปีพุทธศักราช 2535 เรื่อยมาจนถึงพุทธศักราช 2539 ก่อนจะมีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ขึ้นมาบังคับใช้แทน ปรากฏรัฐธรรมนูญ 3 ฉบับ รวมระยะเวลาประมาณ 15 ปี (นับรวมช่วงรัฐประหารได้ประมาณ 23 ปี)

ผลการศึกษาพบว่าเนื้อหาแห่งรัฐธรรมนูญมีบางส่วนสัมพันธ์กับภาษาสิทธิมนุษยชนในยุคให้สิทธิประชาชน แต่ปรากฏในหลายครั้งที่ถ้อยคำเปลี่ยนแปลงไปโดยเฉพาะคำว่า “บริบูรณ์” ที่ประกอบกับคำว่า “เสรีภาพ”³⁷ อีกทั้งการเปลี่ยนแปลงจากคำว่า “เสรีภาพ” เป็นคำว่า “สิทธิ”³⁸ ซึ่งส่งผลต่างในทางทฤษฎี อีกทั้งยังปรากฏการจำกัดสิทธิโดยข้อกฎหมาย ในขณะที่ภาษาสิทธิมนุษยชนในคำพิพากษาก็มีความเชื่อมโยงเป็นอย่างเดียวกันกับในยุคให้สิทธิประชาชนทั้งในแง่ของการจำกัดและการยืนยันสิทธิที่ไม่แตกต่างจากเดิมเท่าใดนัก และเช่นเดิมที่ภาษาในคำพิพากษาไม่ค่อยมีความเชื่อมโยงกับถ้อยคำในรัฐธรรมนูญ และต้องอาศัยคำที่กระจัดกระจายเพื่อรวบรวมคำให้กลายเป็นหลักการด้านสิทธิมนุษยชนข้อใดข้อหนึ่ง

4) ภาษาสิทธิมนุษยชนยุคประชาชนมีส่วนร่วม (พ.ศ. 2540 – ปัจจุบัน) เป็นยุคที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดเนื้อหาแห่งสิทธิของตนเองไว้ในรัฐธรรมนูญ โดยเฉพาะรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ซึ่งได้รับการขนานนามว่าเป็น “รัฐธรรมนูญฉบับประชาชน” เนื่องจากประชาชนมีส่วนร่วมในการร่างรัฐธรรมนูญอย่างกว้างขวาง ตามด้วยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 เรื่อยมาจนถึงรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 อันเป็นรัฐธรรมนูญที่มีผลบังคับใช้ในปัจจุบัน ปรากฏรัฐธรรมนูญ 3 ฉบับ รวมระยะเวลาประมาณ 23 ปี (นับรวมช่วงรัฐประหารได้ประมาณ 27 ปี)

³⁶อารัมภบทรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2517.

³⁷เช่น รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2517, มาตรา 33 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2521, มาตรา 28 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2534, มาตรา 30 เป็นต้น.

³⁸เช่น รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2517, มาตรา 48 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2521, มาตรา 48 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2534, มาตรา 48 เบญจา เป็นต้น.

ในภาพรวมพบว่ารัฐธรรมนูญในยุคนี้พบสิทธิมนุษยชนบางประเภทขึ้นใหม่หลายประการ ถ้อยคำที่ใช้ก็มีความเป็นเอกภาพ และทิศทางเดียวกันทั้ง 3 ฉบับ³⁹ มีการปรับปรุงรายละเอียดของเนื้อหาลักษณะที่ชัดเจนมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง แต่ในขณะเดียวกัน ก็พบการปรับเปลี่ยนถ้อยคำที่อาจทำให้การสื่อความหมายและนัยแห่งการคุ้มครองสิทธิบางประการเปลี่ยนแปลงไป⁴⁰ ในขณะที่ในแนวคำพิพากษาของศาลก็พบถ้อยคำที่ยืนยันหลักการด้านสิทธิมนุษยชนอย่างเป็นเอกภาพสอดคล้องกันทั้งศาลรัฐธรรมนูญ⁴¹ ศาลปกครอง⁴² และศาลฎีกา⁴³ แต่ก็ยังคงพบการจำกัดสิทธิของประชาชนที่กว้างขวางอยู่เช่นเดิมด้วย ที่ถึงแม้เนื้อหาแห่งการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของประชาชนจะมียุ่่มากมายในรัฐธรรมนูญก็ตาม

5) ภาษาสิทธิมนุษยชนยุคปฏิวัติ/รัฐประหาร เนื่องจากพัฒนาการสิทธิมนุษยชนในช่วงที่มีการปฏิวัติหรือรัฐประหารนั้นมีลักษณะที่แตกต่างไปจากช่วงที่มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญที่มาจากกระบวนการนิติบัญญัติ จึงต้องแยกพิจารณาออกเป็นอีกช่วงเวลาหนึ่ง กล่าวในภาพรวมของภาษาสิทธิมนุษยชนในยุคปฏิวัติ/รัฐประหารนี้จะพบว่า ถ้อยคำเกี่ยวกับการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของประชาชนแทบไม่มีเนื้อหาสาระและรายละเอียดเท่าใด รวมถึงในบางฉบับก็ไม่ปรากฏบทบัญญัติที่สื่อถึงการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของประชาชน และมีถึง 3 ฉบับที่มีบทบัญญัติที่ให้อำนาจแก่ผู้นำทางการเมืองในขณะนั้นมีอำนาจในการดำเนินการอย่างใด ๆ เพื่อระงับ ปรามปรามสถานการณ์อันเป็นภัยต่อความมั่นคงได้⁴⁴

กล่าวโดยสรุป ความเข้าใจในสิทธิมนุษยชนของประชาชน ผ่านการพัฒนา เติบโต และถ่ายทอดผ่านทางภาษาพบว่าถ้อยคำสำนวนที่ใช้เพื่อสื่อสารถึงหลักการด้านสิทธิมนุษยชน ในยุคก่อตั้งสิทธิไม่ค่อยมีความชัดเจน ศาลพิพากษาคดีมักไม่ค่อยยึดโยงหลักการด้านสิทธิมนุษยชนหรือแม้แต่มรัฐธรรมนูญ ส่วนยุคให้สิทธิประชาชนพบว่ารัฐธรรมนูญมีการกล่าวถึงสิทธิมนุษยชนที่กว้างขวางมากขึ้น แต่ทิศทางการวินิจฉัยของศาลยังจำกัดเฉพาะเท่าที่กฎหมายกำหนด ในยุคประชาชนเรียกร้องพบว่า

³⁹เช่น รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540, มาตรา 28 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550, มาตรา 28 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560, มาตรา 25 เป็นต้น.

⁴⁰เช่น รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540, มาตรา 4 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550, มาตรา 4 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560, มาตรา 4 เป็นต้น.

⁴¹เช่น คำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ 12/2555, ที่ 15/2555, ที่ 7/2566 เป็นต้น.

⁴²เช่น คำพิพากษาศาลปกครองสูงสุดที่ อ.1113/2561, ที่ อ.129/2554, ที่ อ.538/2556 เป็นต้น.

⁴³เช่น คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 6231-6250/2559, ที่ 7332/2544, ที่ 7728-7731/2544, ที่ 1527/2562 เป็นต้น.

⁴⁴ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช 2502, มาตรา 17 ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช 2515, มาตรา 17 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2557, มาตรา 44.

เนื้อหาแห่งรัฐธรรมนูญมีบางส่วนสัมพันธ์กับภาษาสิทธิมนุษยชนในยุคให้สิทธิประชาชน แต่ปรากฏในหลายครั้งที่ถ้อยคำเปลี่ยนแปลงไป ทั้งยังปรากฏการจำกัดสิทธิโดยข้อกฎหมาย คำพิพากษาศาลก็ไม่ค่อยมีความเชื่อมโยงกับถ้อยคำในรัฐธรรมนูญ แต่ปรากฏถ้อยคำเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนที่กระจัดกระจาย เมื่อขยับเข้าสู่ยุคประชาชนมีส่วนร่วม ถ้อยคำที่ใช้ก็มีความเป็นเอกภาพ และทิศทางเดียวกัน ปรากฏการนำหลักการด้านสิทธิมนุษยชนมาประกอบการร่างรัฐธรรมนูญ แนวคำพิพากษาศาลก็พบถ้อยคำที่ยืนยันหลักการด้านสิทธิมนุษยชนอย่างเป็นเอกภาพสอดคล้องกันทั้งศาลรัฐธรรมนูญ ศาลปกครอง และศาลฎีกา แต่ก็ยังคงพบการจำกัดสิทธิของประชาชนที่กว้างขวางอยู่เช่นเดิมด้วย แม้รัฐธรรมนูญจะคุ้มครองสิทธิมนุษยชนไว้อย่างกว้างขวางที่สุดแล้วก็ตาม สำหรับยุคปฏิวัติรัฐประหารเป็นยุคที่สิทธิมนุษยชนของบุคคลเสี่ยงต่อการถูกละเมิดมากที่สุด ปรากฏบทบัญญัติที่คุ้มครองสิทธิมนุษยชนน้อยมาก หรือไม่มี และยังปรากฏเนื้อหาที่ให้อำนาจเด็ดขาดแก่ผู้นำทางการเมืองในการจำกัดสิทธิของประชาชนในบางฉบับด้วย

5.3.3 สำนักร่วมของประชาชน คือ มุมมองหรือทัศนคติของประชาชนที่สะท้อนความถูกต้อง ตีงาร่วมกันของผู้คนในสังคมที่เกี่ยวข้องกับสิทธิมนุษยชนซึ่งในที่นี้ผ่านตัวแทนที่สำคัญ ซึ่งอาจมีความเป็นได้ที่จะไม่สอดคล้องกับคุณค่าหรือหลักสากลเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน โดยผลการวิจัยค้นพบสำนักร่วมที่สำคัญดังนี้

1) สิทธิมนุษยชนต้องได้รับการคุ้มครอง กรณีนี้ล้วนเป็นสิ่งที่ถูกยืนยันในเนื้อหาตามรัฐธรรมนูญ ซึ่งมีลักษณะค่อย ๆ เติบโตเพิ่มเติมและขยายขอบเขตแห่งการคุ้มครองมากขึ้นเมื่อระยะเวลาผ่านไป พัฒนาคอบคลุมเกือบครบตามปณิญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน และในท้ายที่สุดก็ปรากฏการนำหลักการด้านสิทธิมนุษยชนมาเป็นส่วนหนึ่งของการร่างรัฐธรรมนูญ

สิทธิมนุษยชนในเรื่องที่โดดเด่นและถูกรับรองเสมอมาคือ “เสรีภาพในการนับถือศาสนา” และสิทธิในการ “เลือกตั้ง” ส่วนที่มีประเด็นเรียกร้องการบ่อยครั้งที่สุดคือ ประเด็นเรื่อง “การเลือกปฏิบัติ” ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาของการปฏิบัติต่อกันอย่างไม่เสมอภาค เท่าเทียม⁴⁵

ในขณะที่ศาลรัฐธรรมนูญ และศาลปกครอง ถือเป็นองค์กรที่มีบทบาทสำคัญอย่างมากในการยืนยันถึงหลักการด้านสิทธิมนุษยชนของบุคคล และปรากฏในการพิจารณาคดีของศาลจำนวนหนึ่งว่ามีการอ้างอิงถึงหลักการด้านสิทธิมนุษยชน แม้ในขณะแรกเริ่มจะมีแนวการวินิจฉัยที่ค่อนข้างจำกัดสิทธิของประชาชน แต่พัฒนาการของศาลก็เป็นไปอย่างรวดเร็ว ท้ายที่สุดก็มีการ

⁴⁵ เช่น คำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ 16/2545, ที่ 12/2555, ที่ 15/2555, ที่ 7/2563, ที่ 7/2566 คำพิพากษาศาลปกครองสูงสุดที่ อ.142/2547 ที่, อ.538/2556, ที่ อส.4/2561, ที่ อ.1113/2561 และคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 1067/2475, ที่ 8464-8436/2550, ที่ 14863/2557.

วินิจฉัยที่สอดคล้องกับหลักการด้านสิทธิมนุษยชน รวมถึงการกล่าวอ้างหลักการด้านสิทธิมนุษยชน โดยตรงประกอบการวินิจฉัย

ส่วนศาลฎีกา แม้จะไม่มีบทบาทเท่าใดนักในการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนโดยตรง แต่ก็ชี้ให้เห็นถึงหลักการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนที่เปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้น และเป็นหลักฐานของการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนมาอย่างต่อเนื่อง ก็เป็นเครื่องยืนยันได้ว่า สิทธิมนุษยชนไม่ใช่สิ่งที่ไม่เคยปรากฏเลยในประวัติศาสตร์ประเทศไทย แม้ถ้อยคำทั้งหลายจะกระจัดกระจาย แต่ยังยืนยันได้ว่า ศาลได้เคยพยายามคุ้มครองสิทธิของบุคคลเหล่านั้น

2) สิทธิมนุษยชนเมื่อถูกละเมิดต้องได้รับการเยียวยา เป็นสิ่งที่เห็นพ้องต้องกัน มาตั้งแต่ก่อน พ.ศ. 2475 หรือก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ถ้อยคำสำคัญที่ใช้คือคำว่า “ค่าสินไหมทดแทน”⁴⁶ รัฐธรรมนูญไทยตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ปรากฏยืนยันถึงการได้รับการเยียวยาเสมอมา และเพิ่มเติมบทบัญญัติที่เกี่ยวข้องอีกหลายมาตรา ทั้งการกำหนดมาตรการในการได้รับการเยียวยา การเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมอย่างเสมอภาคและเท่าเทียม

3) สิทธิมนุษยชนอาจถูกจำกัดโดยรัฐได้เสมอ ปรากฏข้อเท็จจริงอยู่เสมอว่ารัฐสามารถจำกัดสิทธิของบุคคลภายใต้บทบัญญัติแห่งกฎหมายได้ และปรากฏเช่นนี้มาตลอดตั้งแต่มีรัฐธรรมนูญฉบับแรก ดังนั้น อาจถือได้ว่าไม่เคยมีสิทธิหรือเสรีภาพใดในรัฐธรรมนูญไทยที่ไม่สามารถถูกจำกัดได้ แม้กระทั่งสิทธิในชีวิต ด้วยเหตุผลที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญที่สำคัญคือ “ประโยชน์สาธารณะ” “ความมั่นคง” และ “ความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน”

4) สิทธิมนุษยชนสั่นคลอนในยุครัฐประหาร จากประวัติศาสตร์การรัฐประหารที่ผ่านมาทั้งหมดเห็นได้ว่าสิทธิของประชาชนถูกจำกัดอย่างมาก ไม่มีหลักประกันใด ๆ ตามรัฐธรรมนูญที่จะปกป้องคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของประชาชน และมักจะถูกเรียกร้องให้มีการจัดทำรัฐธรรมนูญที่ผ่านการร่างโดยสภานิติบัญญัติอย่างถูกต้องขึ้นมาใช้บังคับแทน แต่ศาลยังคงมีบทบาทในการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชน องค์การตุลาการโดยเฉพาะศาลยุติธรรมอาจเป็นเพียงองค์กรเดียวที่ยังคงสามารถปกป้องสิทธิมนุษยชนของประชาชนได้โดยอาศัยกฎหมายที่ไม่ได้ถูกยกเลิกไปด้วยเหล่านั้น แต่ถ้ากฎหมายที่บังคับใช้นั้นเป็นกฎหมายที่ละเมิดสิทธิเสรีภาพของประชาชน ก็จะส่งผลทำให้สิทธิของประชาชนถูกจำกัดตามไปด้วย

5.3.4 แบบแผนพฤติกรรมของประชาชน โดยปกติถูกอธิบายในรูปแบบของจารีตประเพณี หรือความเลื่อมใสศรัทธาในสิ่งที่เชื่อว่าเป็นความดีงามที่มนุษย์พึงปฏิบัติ ในที่นี้จึงหมายถึงสิ่งที่ประชาชน

⁴⁶คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 264/2474 “กระบือหลุดหนีเข้าไปในสวนขวิดโจทก์บาดเจ็บสาหัส จำต้องใช้สินไหมทดแทนให้โจทก์.”

ปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างยาวนานซึ่งอาจจะค้นหาได้จากแบบแผนในการบัญญัติรัฐธรรมนูญ รวมถึงแบบแผนแนวทางการวินิจฉัยหรือคำพิพากษาของศาลที่มีลักษณะเป็นแนวทางหรือทิศทางเดิม โดยผลจากการวิจัยพบแบบแผนพฤติกรรมเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนดังนี้

1) แนวทางยืนยันสิทธิมนุษยชน พบว่า รัฐธรรมนูญมีทิศทางในการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนเป็นหลัก ซึ่งมากน้อยแล้วแต่รัฐธรรมนูญแต่ละฉบับจะให้ความสำคัญ ปรากฏการนำแนวทางเรื่องสิทธิมนุษยชนมาประกอบการจัดทำรัฐธรรมนูญ แนวทางการวินิจฉัยและพิพากษาของศาลก็พบว่าก็มีทิศทางในการที่จะคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของประชาชน

2) แนวทางยืนยันอำนาจรัฐ จากพัฒนาการที่ผ่านมามาตลอดระยะเวลากว่า 90 ปี ไม่ว่าจะผ่านรัฐธรรมนูญไปกี่ฉบับ ไม่ว่าจะเป็นรัฐธรรมนูญที่มาจากกระบวนการประชาธิปไตย หรือจากการรัฐประหาร รัฐก็จะมีการสงวนสิทธิในการจำกัดสิทธิเสรีภาพของประชาชนไว้เสมอ ทิศทางในการจำกัดสิทธิของประชาชนโดยส่วนใหญ่ก็คือการบัญญัติกฎหมายขึ้นมาเพื่อจำกัดสิทธิของประชาชน และเมื่อมีบทบัญญัติแห่งกฎหมายที่บัญญัติโดยกระบวนการโดยชอบแล้ว กระบวนการพิจารณาทั้งศาลรัฐธรรมนูญ ศาลปกครอง หรือศาลฎีกา ก็จะมีคำวินิจฉัยหรือคำพิพากษาออกมาในทิศทางเดียวกัน

จากการประมวลทั้งหมด จึงเห็นได้ว่าจิตวิญญาณประชาชนเกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย ได้ก่อร่างสร้างตัวขึ้นทีละเล็กละน้อยในรัฐธรรมนูญ แม้กระบวนการบังคับใช้กฎหมายโดยองค์กรตุลาการจะไม่ได้ตอบสนองต่อการยืนยันถึงสิทธิมนุษยชนเท่าใดนักในช่วงแรก แต่ก็ยังพัฒนาตนเองเรื่อยมาจนถึงระดับที่สิทธิมนุษยชนปรากฏตัวอย่างชัดเจนในรัฐธรรมนูญ และถูกนำไปยืนยันกล่าวอ้างอย่างจริงจังในการพิจารณาคดีในศาล แต่ด้วยพัฒนาการของรัฐธรรมนูญไทยที่มีมากมายหลายฉบับ ทำให้ความมั่นคงแห่งสิทธิของประชาชนไม่มีความแน่นอน มีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาแห่งสิทธิอยู่ตลอดเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงรัฐธรรมนูญในแต่ละครั้ง แม้จะมาจากกระบวนการที่ประชาชนมีส่วนเรียกร้อง หรือมีส่วนร่วมก็ตาม ทำให้หลักการด้านสิทธิมนุษยชนในรัฐธรรมนูญไม่มีความชัดเจนไม่ต่อเนื่อง และไม่ถูกยืนยันอย่างแท้จริง เมื่อหลักการด้านสิทธิมนุษยชนไม่ได้ถูกยืนยันอย่างแท้จริง ก็ทำให้การกำหนดบทบัญญัติที่เป็นการ “จำกัด” สิทธิมนุษยชนกลายเป็นเรื่อง “ปกติ” ของการบัญญัติให้สิทธิหรือเสรีภาพแก่ประชาชน กล่าวคือ “แม้ให้สิทธิเสรีภาพแต่ก็อาจถูกจำกัดได้เสมอ” ประกอบกับองค์กรตุลาการต่าง ๆ ก็มีแนวโน้มที่จะยืนยันสิทธิของรัฐในการจำกัดสิทธิของประชาชนด้วยแล้ว ก็อาจทำให้สิทธิมนุษยชนของไทยอาจเข้มแข็งแค่เพียงในกระดาษรับรู้ได้ด้วยสำนึกของประชาชนแต่ไม่อาจส่งเสียงให้ดังได้เมื่อต้องเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมที่จะต้องคุ้มครองสิทธิให้กับประชาชน

6. อภิปรายผล

6.1 จิตวิญญาณประชาชน

จากผลการวิจัยพบว่าจิตวิญญาณประชาชนชนคือ ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของคนในชาติ สะท้อนลักษณะเฉพาะตัวของแต่ละชนชาติ จนสังคมมีความสลับซับซ้อนกลั่นกรองจนเป็นกฎเกณฑ์ ควบคุมความประพฤติของคนในสังคม และพัฒนากลายเป็นที่มาของกฎหมายในที่สุด สอดคล้องกับ ผลงานของทศพล ทรศนกกุลพันธ์ ที่ได้นำเสนอให้มีการจัดทำกฎหมายให้สอดคล้องกับขนบธรรมเนียม ประเพณี ที่ควรพิจารณาถึงสภาพสังคม เศรษฐกิจและการเมือง⁴⁷

สำหรับองค์ประกอบของจิตวิญญาณประชาชนที่ได้จากการศึกษาพบว่าประกอบไปด้วย องค์ประกอบที่สำคัญ 4 ข้อ 1) ความรู้ความเข้าใจทางกฎหมายของประชาชน 2)สำนึกร่วมของประชาชน 3) แบบแผนและพฤติกรรมของประชาชน และ 4) การมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีจิตวิญญาณประชาชนของ Savigny ที่ปรากฏในงานของ Rahmatian ที่ว่า จิตวิญญาณประชาชน คือ ผลผลิตของประวัติศาสตร์และกระบวนการพัฒนาขององค์กรต่าง ๆ ซึ่งหลอมรวมเป็น อย่างเดียวกันกับจารีตประเพณี วัฒนธรรม และตัวตนของคนในชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎหมายเอกชน ที่มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของประชาชน สอดคล้องกับภาษา วัฒนธรรม ธรรมชาติ การใช้อำนาจ การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของประชาชน⁴⁸ และยังสอดคล้องกับผลงานของ Elliott ซึ่งได้อธิบายองค์ ประกอบของจิตวิญญาณประชาชนว่า ประกอบด้วย 1) ศรัทธาความเชื่อ (Common Conviction) 2) สำนึกร่วม (Kindred Consciousness) และ 3) ความจำเป็นภายใน (Inward Necessity) ด้วย ความเชื่อที่ว่าทุกสิ่งนั้นล้วนมีองค์ประกอบของตัวมันเอง ดังเช่น ดินน้ำลมไฟ⁴⁹ รวมไปถึงเป็นไปใน ทิศทางเดียวกันกับ Munger ที่พบว่าประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของสังคมไทยมีผลต่อสำนึก ทางกฎหมายในการมีส่วนร่วมของประชาชน⁵⁰

6.2 ข้อเท็จจริงทางกฎหมายจากพัฒนาการของรัฐธรรมนูญไทยเกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชน

6.2.1 ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชนในรัฐธรรมนูญไทย จากผลการวิจัยพบว่า ในประวัติศาสตร์รัฐธรรมนูญไทย หลักการด้านสิทธิมนุษยชนมีปรากฏอยู่ในรัฐธรรมนูญตั้งแต่ฉบับแรก

⁴⁷ทศพล ทรศนกกุลพันธ์, “ทำไมคนไทยไม่เคารพกฎหมาย,” วารสารนิติสังคมศาสตร์ 59, 1 (2555): 41-63.

⁴⁸Andreas Rahmatian, op. cit., pp. 1-29.

⁴⁹Frank W. Elliott, op. cit., p. 817.

⁵⁰Munger, Frank, “Constitutional Reform, Legal Consciousness, and Citizen Participation in Thailand,” *Cornell International Law Journal* 40, 2 (Spring 2007): 462.

สอดคล้องกับงานศึกษาเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนของ อำนาจ มงคลสืบสกุล ที่กล่าวถึงหลังการเปลี่ยนแปลง การปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตย และเริ่มมีการกล่าวถึงสิทธิ และเสรีภาพของประชาชนไว้ในรัฐธรรมนูญ⁵¹ เช่นเดียวกับงานของปวีศร เลิศธรรมเทวีที่ศึกษา เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในรัฐธรรมนูญไทย โดยศึกษาจากรัฐธรรมนูญไทยตั้งแต่มีการปฏิวัติสยามในปี พ.ศ. 2475 และพบว่ามีการรับรองสิทธิมนุษยชนในรัฐธรรมนูญตั้งแต่พระราชบัญญัติธรรมนูญ การปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475 โดยมีการรับรองสิทธิการออกเสียงเลือกตั้ง⁵² แต่งานวิจัยของผู้วิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยยังพบว่า นอกเหนือจากสิทธิในการเลือกตั้งแล้ว ยังปรากฏการ รับรองความเสมอภาคของชายและหญิงด้วย อย่างไรก็ตาม ผลการวิจัยกลับแตกต่างจากผลการศึกษา ของสกอล หาญสุทธีวรินทร์ ที่กล่าวว่าสิทธิมนุษยชนไทยก่อนปี 2492 ไม่มีบทบัญญัติที่คุ้มครองสิทธิ มนุษยชนไว้จนมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี 2492⁵³

สรุปการปรากฏเนื้อหาหลักสิทธิมนุษยชนตามปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ในรัฐธรรมนูญทั้ง 20 ฉบับ ซึ่งตาม UDHR ประกอบไปด้วยสิทธิมนุษยชน 28 ข้อ แบ่งเป็น 45 ข้อย่อย ผลการวิจัยพบว่าตลอดพัฒนาการของรัฐธรรมนูญไทย ยังปรากฏสิทธิมนุษยชนตาม UDHR ไม่ครบทุกข้อ โดยสิทธิมนุษยชนในข้อ 14 ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับสิทธิในการลี้ภัยนั้นไม่มีปรากฏคุ้มครองในรัฐธรรมนูญ เลยแม้แต่ฉบับเดียว รวมไปถึงสิทธิเกี่ยวกับมีคู่ครองอย่างสมครใจตามข้อ 16 (1) และ (2) ซึ่งปรากฏ สิทธิครอบครัวกว้างขวางที่สุดในฉบับที่ 20 พ.ศ. 2560 จำนวน 27 ข้อ รวม 40 ข้อย่อย ในข้อนี้ แตกต่างจากผลการศึกษาของปริยวรรณ สุวรรณสุนย์ ซึ่งพบว่ารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ไทยได้บัญญัติเนื้อหาการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพสอดคล้องกับปฏิญญาสากลว่าด้วย สิทธิมนุษยชนครบ 30 ข้อ⁵⁴ (สิทธิ 28 ข้อ และหน้าที่ 2 ข้อ)

อย่างไรก็ดี ผลการศึกษาแตกต่างจากการศึกษาของกาญจนารัตน์ สิริโรจน์ ซึ่งพบว่า มีการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ทั้งสิ้น 12 ส่วน คือ 1) ความเสมอภาค 2) สิทธิและเสรีภาพส่วนบุคคล 3) สิทธิในกระบวนการ ยุติธรรม 4) สิทธิในทรัพย์สิน 5) สิทธิและเสรีภาพในการประกอบอาชีพ 6) เสรีภาพในการแสดงความ

⁵¹อำนาจ มงคลสืบสกุล, “พัฒนาการสิทธิมนุษยชนไทย และการเข้าร่วมเป็นภาคีสถิติสัญญาด้านสิทธิมนุษยชน ระหว่างประเทศ,” วารสารสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย 1, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2561): 56-74.

⁵²ปวีศร เลิศธรรมเทวี, “สิทธิมนุษยชนในรัฐธรรมนูญไทย,” วารสารสถาบันพระปกเกล้า (กันยายน - ธันวาคม 2565): 134-155.

⁵³สกอล หาญสุทธีวรินทร์, “สิทธิมนุษยชนและคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญและศาลสิทธิมนุษยชนแห่งยุโรป,” ใน รวมบทความทางวิชาการของสำนักงานศาลรัฐธรรมนูญชุดที่ 12 ศาลรัฐธรรมนูญกับการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ ของประชาชนภายใต้รัฐธรรมนูญ (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ, 2557): 341-355.

⁵⁴ปริยวรรณ สุวรรณสุนย์, สิทธิเสรีภาพของประชาชนภายใต้รัฐธรรมนูญ ศึกษาเปรียบเทียบรัฐธรรมนูญ ในระบอบประชาธิปไตยกับสังคมนิยม, รายงานการวิจัยสำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร (2563).

คิดเห็น 7) สิทธิและเสรีภาพในการศึกษา 8) สิทธิในการได้รับบริการสาธารณสุขและสวัสดิการจากรัฐ 9) สิทธิในข้อมูลข่าวสารและการร้องเรียน 10) เสรีภาพในการชุมนุมและการสมาคม 11) สิทธิชุมชน 12) สิทธิพิทักษ์รัฐธรรมนูญ⁵⁵ โดยหากเทียบกับ UDHR แล้วจะครอบคลุมเพียง 12 ข้อ ซึ่งเมื่อเทียบกับข้อมูลที่ผู้วิจัยค้นพบในครั้งนี้ พบว่ามีปรากฏอยู่จริงในรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2550 อย่างน้อยที่สุด 26 ข้อรวม 39 ข้อย่อย ตาม UDHR

ผลการวิจัยในครั้งนี้ที่ตลอดระยะเวลากว่า 90 ปี มีการเปลี่ยนแปลงรัฐธรรมนูญถึง 20 ครั้ง มีสิทธิมนุษยชนหลายประการที่ค่อยเติบโตไปพร้อมกับพัฒนาการของร่างรัฐธรรมนูญและความครอบคลุมกว้างขวางแห่งสิทธิมนุษยชนก็มีลักษณะค่อยเป็นค่อยไป แต่ก็มีเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่เช่นเดียวกัน โดยเฉพาะในช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่สำคัญเช่น รัฐธรรมนูญยุคประชาชนเรียกร้อง และยุคประชาชนมีส่วนร่วม เป็นต้น สอดคล้องกับผลงานของ ชาย ไชยจิต ที่ผลการศึกษาชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางรัฐธรรมนูญนั้นอาจเกิดขึ้นได้ใน 2 รูปแบบ คือการเปลี่ยนแปลงทางรัฐธรรมนูญอย่างไม่เป็นทางการที่มีกระบวนการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องที่ละเล็กละน้อยโดยอาจผ่านกระบวนการตีความและการวินิจฉัยของศาล และการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นทางการซึ่งมักจะเป็นการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ มีกระบวนการจัดทำอย่างเป็นทางการ⁵⁶

ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาผลการวิจัยของผู้วิจัย ในส่วนของรัฐธรรมนูญในยุคประชาชนมีส่วนร่วม (รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2540, พ.ศ. 2550 และ พ.ศ. 2560) ถือว่าผลการวิจัยสอดคล้องกับงานศึกษาเรื่อง “สิทธิและเสรีภาพในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560” ของสากล พรหมสถิตย์ ที่ว่ารัฐธรรมนูญไทยมีพัฒนาการมาอย่างยาวนานตั้งแต่ พ.ศ. 2475 จากเริ่มแรกที่มุ่งจำกัดอำนาจของผู้ใช้อำนาจ ขยายสู่การมีส่วนร่วมในการปกครองของประชาชนที่ปรากฏในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ในขณะที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ได้มีการรับรองปกป้องและคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทยไว้อย่างชัดเจน และครอบคลุมอย่างกว้างขวาง รวมถึงสอดคล้องกันในเรื่องมีการประกันสิทธิและเสรีภาพขั้นพื้นฐานตามที่ได้รับรองไว้ในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง และกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่ประเทศไทยเป็นภาคีอีกด้วย⁵⁷

⁵⁵กาญจนารัตน์ สิริโรจน์, “สิทธิและเสรีภาพของประชาชนความคุ้มครองที่อาจถูกจำกัดโดยกฎหมายและกฎ,” ใน *รวมบทความทางวิชาการของสำนักงานศาลรัฐธรรมนูญชุดที่ 12 ศาลรัฐธรรมนูญกับการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนภายใต้รัฐธรรมนูญ* (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ, 2565): 1-3.

⁵⁶ชาย ไชยจิต, “การจัดทำรัฐธรรมนูญใหม่ มุมมองของการศึกษาเปรียบเทียบ,” *วารสารสถาบันพระปกเกล้า*, (มกราคม - เมษายน 2565): 5-30.

⁵⁷สากล พรหมสถิตย์, “เสรีภาพในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560,” *รายงานสืบเนื่องจากการประชุม (Proceedings) การประชุมวิชาการระดับชาติและนานาชาติครั้งที่ 1 พ.ศ. 2561* (2561): 1056.

6.2.2 ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชนจากการบังคับใช้กฎหมายโดยองค์กรตุลาการพบว่ากรณีของศาลรัฐธรรมนูญในช่วงแรกนั้นมักมีแนวคำวินิจฉัยที่ไม่ค่อยเป็นประโยชน์ในการปกป้องและคุ้มครองสิทธิมนุษยชนเท่าใดนัก แนวคำวินิจฉัยส่วนใหญ่มีกวีนิพนธ์ว่าการดำเนินการต่าง ๆ กฎหมายหรือร่างกฎหมายที่กำหนดขึ้นนั้นไม่เป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนทั้งที่ได้รับการคุ้มครองไว้ในรัฐธรรมนูญและมีส่วนน้อยที่ยืนยันถึงสิทธิมนุษยชนของประชาชนที่จะต้องเคารพและละเมิดมิได้สอดคล้องกับงานเขียนของสมคิด เลิศไพฑูรย์ ที่เห็นว่า ณ ขณะนั้น มีเพียงคดีเดียวที่ศาลตัดสินว่าบทบัญญัติของกฎหมายขัดต่อรัฐธรรมนูญ และที่วินิจฉัยว่าไม่ขัดต่อรัฐธรรมนูญถึง 11 ฉบับ ส่วนศาลปกครองเองก็จะเป็นการพิจารณาพิพากษาเกี่ยวกับการดำเนินการของหน่วยงานของรัฐ กฎหรือระเบียบลำดับรองหากต้องพิจารณาเกี่ยวกับประเด็นความชอบด้วยกฎหมายของการกระทำทางปกครอง หากข้อเท็จจริงปรากฏว่าดำเนินการถูกต้องตามขั้นตอนที่กฎหมายกำหนดก็มักจะยืนยันว่าเป็นการดำเนินการที่ชอบด้วยกฎหมาย แม้อาจจะมึลักษณะที่กระทบต่อสิทธิมนุษยชนของประชาชน⁵⁸ และสอดคล้องกับงานศึกษาของอนันต์ เพียรวัฒนะกุลชัย เขียนบทความเรื่อง การประกันสิทธิและเสรีภาพขั้นพื้นฐานของประชาชนโดยองค์กรตุลาการพบว่า องค์กรตุลาการ ไม่ว่าจะเป็นศาลรัฐธรรมนูญ ศาลยุติธรรมหรือศาลปกครอง โดยองค์กรตุลาการดังกล่าวจะพิจารณาวินิจฉัยไปตามลักษณะและองค์ประกอบของความผิดตามที่กฎหมายบัญญัติไว้⁵⁹

ทั้งนี้ อนันต์ เพียรวัฒนะกุลชัย กล่าวเสริมว่า ศาลรัฐธรรมนูญและศาลปกครองไม่ได้พิจารณาในประเด็นหรือสาระ (Substance) ว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับสิทธิและเสรีภาพเป็นการเฉพาะหรือไม่ ทำให้คดีสิทธิและเสรีภาพไม่ได้ถูกหยิบยกขึ้นเพื่อสร้างบรรทัดฐานทางกฎหมายในการทำให้สังคมได้รับรู้ว่าการนี้เป็นการละเมิดสิทธิหรือไม่ แต่ผลการวิจัยในครั้งนี้ของผู้วิจัยกลับพบว่า มีหลักฐานปรากฏในคำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญและศาลปกครองสูงสุด ที่มีการนำหลักการด้านสิทธิมนุษยชนความตกลงระหว่างประเทศ และวินิจฉัยหรือพิพากษาในฐานะที่เป็นสิทธิมนุษยชนประการหนึ่งด้วย ส่วนศาลฎีกา (ศาลยุติธรรม) เองก็เคยมีกรณีปรากฏว่ากล่าวถึงหลักสิทธิมนุษยชนด้วยเช่นกันแต่อาจจะปรากฏไม่มากนักทั้ง 3 ศาล ซึ่งผลการวิจัยครั้งนี้กลับสอดคล้องกับงานศึกษาของ Munger ที่ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับการจัดทำรัฐธรรมนูญ สำนักทางกฎหมายและการมีส่วนร่วมของประชาชนในประเทศไทยพบว่า ศาลค่อนข้างมีบทบาทต่อความเข้าใจของประชาชนอย่างยิ่งโดยเฉพาะประเด็น

⁵⁸สมคิด เลิศไพฑูรย์, “หลักความเสมอภาคตามคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญ,” วารสารสถาบันพระปกเกล้า 1, 1 (ฉบับปฐมฤกษ์ 2546): 48-51.

⁵⁹อนันต์ เพียรวัฒนะกุลชัย, “การประกันสิทธิและเสรีภาพขั้นพื้นฐานของประชาชนโดยองค์กรตุลาการ,” วารสารวิชาการศรีปทุม ชลบุรี 16, 2 (ตุลาคม-ธันวาคม 2562): 32.

ที่ประชาชนให้ความสนใจและศาลเองก็พยายามนำเสนอบทบาทของตนเองในคดีเหล่านั้น⁶⁰ อย่างไรก็ตามในกรณีที่ ทศพล วรรณกุลพันธ์ได้มีความเห็นว่าการตีความของศาลควรพิจารณาถึงสภาพสังคม เศรษฐกิจและการเมือง ตามแนวคิด “ขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นผู้แปลกฎหมายที่ดีที่สุด”⁶¹

6.3 จิตวิญญาณประชาชนเกี่ยวกับหลักสิทธิมนุษยชนภายใต้พัฒนาการรัฐธรรมนูญไทย

6.3.1 การมีส่วนร่วมของประชาชนพบว่า เนื่องด้วยสังคมปัจจุบันมีความซับซ้อน ดังนั้น การแสดงออกซึ่งจิตวิญญาณประชาชนจำเป็นต้องแสดงออกผ่านนักกฎหมายผู้ซึ่งมีประสบการณ์และสามารถถ่ายทอดจิตวิญญาณและประสบการณ์ทางกฎหมายได้ดี โดยปรากฏตัวตนของประชาชน ในการมีส่วนร่วมก่อสร้างจิตวิญญาณประชาชน คือ 1) คณะนิติบัญญัติ 2) คณะตุลาการ 3) คู่ความในคดี โดยมีความแตกต่างจากผลงานของ Oliver Baldwin ที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับจิตวิญญาณประชาชนของ ชาวสเปน ผ่าน Seneca ซึ่งเป็นทั้งนักเขียน นักปรัชญา ซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากในราชอาณาจักรสเปน และกลายเป็นบุคคลสำคัญที่ก่อสร้างจิตวิญญาณประชาชนชาวสเปนขึ้น⁶²

จากผลการวิจัยพบว่า คู่ความในคดี ซึ่งอาจมาจากภาคเอกชน ซึ่งถือได้ว่าเป็น บุคคลธรรมดาทั่วไปก็ได้นั้น ปรากฏว่ามีการกล่าวอ้างถึงหลักการด้านสิทธิมนุษยชนขึ้นเป็นข้อต่อสู้ ในการพิจารณาคดีในศาลทั้งศาลรัฐธรรมนูญ ศาลปกครองสูงสุดและศาลฎีกา สอดคล้องกับผลการ ศึกษาของ Munger ที่พบว่าสำนักทางกฎหมายของประชาชนไม่มีการแสดงออกอย่างชัดเจน เว้นแต่ เป็นเรื่องที่ประชาชนได้รับผลประโยชน์โดยตรง⁶³ แต่ผลการวิจัยกลับแตกต่างกับงานศึกษาของพรอัมรินทร์ พรหมเกิด ซึ่งได้ศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองกับการพัฒนาประชาธิปไตยในเขตชนบทอีสาน โดยเห็นว่า พลเมืองไม่รู้จักสิทธิและหน้าที่ความรับผิดชอบต่อสังคม อีกทั้งมีข้อเท็จจริงปรากฏว่าประชาชนเห็นว่าการกระทำไม่ถูกกฎหมายหรือกติกาของสังคมเป็นเรื่องส่วนบุคคล และเชื่อว่าบุคคลมีสิทธิที่จะทำหรือไม่ทำ ตามกฎกติกาที่ตนก็ได้⁶⁴ แต่ผลการวิจัยในครั้งนี้ของผู้วิจัยกลับปรากฏข้อเท็จจริงว่าประชาชนเลือกยืนยืน ในสิทธิมนุษยชนเมื่อมีกรณีที่ต้องเข้าสู่การพิจารณาของศาล ดังนั้น การที่ประชาชนไม่ปฏิบัติตามกฎหมายอาจต้อง ตั้งคำถามต่อกฎหมายเหล่านั้นเองว่ามีปัญหาความชอบธรรมตามหลักสิทธิมนุษยชนหรือไม่ประการหนึ่งด้วย

⁶⁰Frank Munger, op. cit., pp. 456-457.

⁶¹ทศพล วรรณกุลพันธ์, เรื่องเดิม, หน้า 63.

⁶²Oliver Baldwin, “A Spaniard in essence: Seneca and the Spanish Volksgeist,” *International Journal of the Classical Tradition* 28 (2021): 335.

⁶³Frank Munger, op. cit., p. 464.

⁶⁴พรอัมรินทร์ พรหมเกิด, “วัฒนธรรมทางการเมืองกับการพัฒนาประชาธิปไตยในเขตชนบทอีสาน: กรณีศึกษาประชาชนในเขตหมู่บ้านคำบง และหมู่บ้านสะอาด ตำบลสะอาด อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น,” *วารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์* 31, 3 (กันยายน-ธันวาคม 2557): 80-81.

ประเด็นดังกล่าวมีความเชื่อมโยงกับงานของ David Lefkowitz ได้ศึกษาเกี่ยวกับหน้าที่ของประชาชนในการเคารพกฎหมาย โดย Lefkowitz ได้กล่าวถึง ลักษณะทั่วไปในการเคารพกฎหมาย (Nature of a duty to obey the law) ความสัมพันธ์ของบริบทในสังคม (Relational/associative-role, approaches) การยอมรับกฎหมาย (Individual consent) หน้าที่โดยธรรมชาติ (Natural duty) ความชอบธรรมของหน้าที่ในการเคารพกฎหมาย (Justifying the duty to obey the law) หลักการอนาธิปไตยทางปรัชญา (Philosophical Anarchism)⁶⁵ ซึ่งผลการวิจัยครั้งนี้มีความสอดคล้องกันในบางประการโดยเฉพาะการเคารพกฎหมาย การยอมรับกฎหมาย และหน้าที่ในการเคารพกฎหมาย เพราะพบว่าการพิจารณาดีของศาลมีแนวโน้มที่จะพิพากษาเป็นไปตามเนื้อหาของกฎหมายมากกว่าการตีความเพื่อคุ้มครองหรือให้หลักประกันแก่สิทธิมนุษยชนของประชาชน กลายเป็นการยืนยันว่าประชาชนต้องเชื่อฟังกฎหมายมากกว่าการต่อสู้เรียกร้องซึ่งสิทธิ

6.3.2 ความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนของประชาชนพบว่า สามารถแบ่งยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงสิทธิมนุษยชนของรัฐธรรมนูญได้ 5 ช่วง ได้แก่ 1) ยุคก่อตั้งสิทธิ 2) ยุคให้สิทธิประชาชน 3) ยุคประชาชนเรียกร้อง 4) ยุคประชาชนมีส่วนร่วม และ 5) ยุคปฏิวัติรัฐประหาร ซึ่งแตกต่างจากงานศึกษาของศึกษาของปวิศร เลิศธรรมเทวี (2565) ได้แบ่งช่วงพัฒนาการด้านสิทธิมนุษยชนในประเทศไทยออกเป็น 3 ยุค คือ 1) เป็นช่วงรับหลักการเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนจากรัฐธรรมนูญต่างประเทศ โดยเชื่อว่าได้รับอิทธิพลจากรัฐธรรมนูญของต่างประเทศคือ ประเทศอังกฤษ สหรัฐอเมริกา สาธารณรัฐฝรั่งเศส 2) ช่วงรับหลักการว่าด้วยสิทธิมนุษยชนจากปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน และ 3) ช่วงที่รับเอาแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนในกฎหมายระหว่างประเทศมาบัญญัติเป็นสิทธิในรัฐธรรมนูญปรากฏชัดในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2540, 2550 และ 2560

จากยุคก่อตั้งสิทธิที่เป็นยุคที่รัฐเริ่มให้การคุ้มครองด้านสิทธิมนุษยชน จนมาถึงยุคที่รัฐกำหนดสิทธิให้แก่ประชาชน และเกิดเหตุการณ์สำคัญทางการเมืองนำมาซึ่งการเรียกร้องให้มีการปกป้องสิทธิของประชาชนในยุคประชาชนเรียกร้อง ก็เริ่มมีการนำหลักการด้านสิทธิมนุษยชนเข้ามาบัญญัติรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญ สอดคล้องกับงานของอำนาจ มงคลสืบสกุล ที่ยืนยันในทำนองเดียวกันว่าปรากฏข้อเท็จจริงถึงการเรียกร้องให้มีการปกป้องคุ้มครองสิทธิมนุษยชนให้กับประชาชน จนมีการกำหนดบทบัญญัติที่เป็นการรับรองสิทธิมนุษยชนส่วนใหญ่ไว้ในรัฐธรรมนูญ⁶⁶ และเช่นเดียวกันกับงานศึกษาของปวิศร เลิศธรรมเทวี ซึ่งเห็นว่าพัฒนาการของรัฐธรรมนูญไทยสะท้อนให้เห็นพัฒนาการ

⁶⁵David Lefkowitz, "The Duty to Obey the Law," *Philosophy Faculty Publications* 64 [Online], available URL: <http://scholarship.richmond.edu/philosophy-faculty-publications/64>, 2006 (November, 20).

⁶⁶อำนาจ มงคลสืบสกุล, เรื่องเดิม, หน้า 66.

ของการรับรองสิทธิมนุษยชนในรัฐธรรมนูญซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากหลักสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานในเอกสารระหว่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน โดยผสมแนวคิดสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศที่มีความสากลกับคุณค่าของสังคมไทยไว้ด้วยกัน⁶⁷ ผลการวิจัยเป็นอย่างเดียวกัน ซึ่งในงานวิจัยครั้งนี้ปรากฏเด่นชัดในยุคนั้นประชาชนมีส่วนร่วม

6.3.3 สำนักกรมของประชาชน ผลจากการวิจัยพบว่า ประชาชนมีสำนึกร่วมต่อหลักการด้านสิทธิมนุษยชนร่วมกันว่า สิทธิมนุษยชนนั้นเป็นสิทธิที่ต้องได้รับการคุ้มครอง ทั้งนี้ หลักการด้านสิทธิมนุษยชนที่ปรากฏการยืนยันถึงสิทธิเสรีภาพมาอย่างยาวนานที่สุดประการหนึ่งคือ เสรีภาพในการนับถือศาสนา ซึ่งกาญจนาภรณ์ สิริโรจน์ ก็ค้นพบว่า สิทธิที่ได้รับการยืนยันมาตลอดตั้งแต่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2475 คือ เสรีภาพในการนับถือศาสนา⁶⁸

ผลการวิจัยพบว่ามีถ้อยคำที่ปรากฏบ่อยครั้งในพัฒนาการด้านสิทธิมนุษยชนของไทยคือ “การเลือกปฏิบัติ” ซึ่งเป็นถ้อยคำที่ทั้งรัฐธรรมนูญ ศาล และประชาชน กล่าวอ้างเสมอมา แต่ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าโดยมากศาลมักมีแนวทางการวินิจฉัยว่า กฎหมายหรือการดำเนินการของเจ้าหน้าที่นั้นไม่เป็นการเลือกปฏิบัติ ซึ่งเป็นการยืนยันว่ารัฐสามารถจำกัดสิทธิได้และวินิจฉัยในบางกรณีว่าไม่ถือเป็นการเลือกปฏิบัติทั้งที่ข้อเท็จจริงใกล้เคียงกับคำว่า “เลือกปฏิบัติ” มาก เช่นเดียวกับที่ทศพล ทรรศนกุลพันธ์ กล่าวถึงการบังคับใช้กฎหมายที่มีการเลือกปฏิบัติ เป็นไปตามอำเภอใจของผู้มีหน้าที่⁶⁹ แต่ผลการวิจัยแตกต่างจากงานวิจัยของกาญจนาภรณ์ สิริโรจน์ ซึ่งแบ่งประเภทของการคุ้มครองออกเป็นการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพที่สมบูรณ์ คือสิทธิที่ไม่อาจถูกจำกัดหรือตัดทอนได้ เช่น สิทธิในการนับถือศาสนา และสิทธิและเสรีภาพ⁷⁰ ในขณะที่ผลการวิจัยในครั้งนี้กลับมีหลักฐานปรากฏชัดว่ามีบทบัญญัติแห่งกฎหมายและแนวการวินิจฉัยของศาลที่ระบุว่ารัฐสามารถจำกัดขอบเขตแห่งสิทธิหรือเสรีภาพในการนับถือศาสนา รวมถึงจำกัดสิทธิและเสรีภาพของบุคคลได้

นอกจากนี้ สำนักกรมอีกประการหนึ่งที่ปรากฏเด่นชัดเช่นกัน คือ สิทธิมนุษยชนอาจถูกจำกัดโดยรัฐได้เสมอ และมีทั้งบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ คำวินิจฉัยหรือคำพิพากษาของศาลยืนยันถึงความเห็นพ้องต้องกันในเรื่องนี้ โดยยกอ้างเหตุผล “ประโยชน์สาธารณะ” “ความมั่นคง” หรือ “ความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดี” ใกล้เคียงกับผลการวิจัยของกาญจนาภรณ์ สิริโรจน์ ที่พบว่า รัฐธรรมนูญเปิดช่องให้มีการตรากฎหมายจำกัดสิทธิดังกล่าวได้ภายใต้เงื่อนไขว่า 1) สิทธิเสรีภาพเด็ดขาดจะถูกจำกัดไม่ได้ 2) จะจำกัดได้เท่าที่รัฐธรรมนูญบัญญัติไว้โดยเฉพาะเท่านั้น 3) ต้องเป็นไป

⁶⁷ปวิศร เลิศธรรมเทวี, เรื่องเดิม, หน้า 153.

⁶⁸กาญจนาภรณ์ สิริโรจน์, เรื่องเดิม, หน้า 4, 8-9.

⁶⁹ทศพล ทรรศนกุลพันธ์, เรื่องเดิม, หน้า 62.

⁷⁰กาญจนาภรณ์ สิริโรจน์, เรื่องเดิม, หน้า 8-9.

เพื่อประโยชน์ตามที่รัฐธรรมนูญกำหนด 4) จำกัดได้เท่าที่จำเป็นตาม 5) ต้องไม่กระทบต่อสาระสำคัญแห่งสิทธิและเสรีภาพ 6) ต้องบัญญัติไว้ในกฎหมาย และ 7) ต้องมีผลบังคับใช้เป็นการทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งสอดคล้องในข้อ 3) ต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์ตามที่รัฐธรรมนูญกำหนด⁷¹

6.3.4 แบบแผนพฤติกรรมของประชาชน ในเรื่องเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนพบว่า มีแบบแผนที่ถูกแสดงออกมาอย่างต่อเนื่องตลอดระยะเวลากว่า 90 ปี คือ แนวทางยืนยันสิทธิมนุษยชนและแนวทางยืนยันอำนาจอธิปไตย ซึ่งเป็นแนวทางที่ตรงข้ามกันแต่ก็อยู่คู่กันมาตลอด สอดคล้องกับผลงานของ สุวิจักขณ์ นาควัชระชัย ซึ่งได้นำเสนอบทความเรื่อง “พัฒนาการสิทธิมนุษยชนภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย” ที่ปรากฏเป็นสิทธิเสรีภาพ รวมถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 และพุทธศักราช 2550 แต่ไม่เกิดผลในทางปฏิบัติตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ ทั้งความไม่ชัดเจนของเนื้อหาสิทธิ ไม่มีการอนุวัติกฎหมายเพื่อให้เห็นเป็นตามรัฐธรรมนูญ ประชาชนไม่สามารถตรวจสอบการใช้อำนาจอธิปไตยอย่างแท้จริง⁷² ใกล้เคียงกับงานของปรียวรรณ สุวรรณสุนัย ซึ่งได้สรุปว่า ถึงแม้รัฐธรรมนูญจะได้บัญญัติคุ้มครองสิทธิเสรีภาพพื้นฐานให้กับประชาชน แต่ปัญหาที่พบเกิดจากการยังมิได้บังคับใช้รัฐธรรมนูญและกฎหมายที่เกี่ยวข้องในทางปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม⁷³ และเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับ Munger ซึ่งเห็นว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นค่อนข้างมีปัญหาเพราะกฎหมายดูเหมือนไม่มีความสัมพันธ์กับสิ่งที่เกิดขึ้นในการดำเนินชีวิตของประชาชน⁷⁴

ด้วยผลการศึกษาที่สะท้อนให้เห็นลักษณะเฉพาะของจิตวิญญาณประชาชนเกี่ยวกับหลักการด้านสิทธิมนุษยชนภายใต้พัฒนาการของรัฐธรรมนูญไทยซึ่งมีลักษณะเฉพาะของไทยเช่นนี้ ผลการศึกษาจึงแตกต่างจากการศึกษาเกี่ยวกับจิตวิญญาณประชาชนซึ่งเกิดขึ้นในประเทศอื่น เช่น งานศึกษาของ Yun-Ru Chen ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับกฎหมายครอบครัว ซึ่งมองว่าเป็นส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงจิตวิญญาณของประชาชน (Volksgeist) มีลักษณะที่เฉพาะและแตกต่างไปตามแต่ละชนชาติ ทำให้แนวคิดเกี่ยวกับกฎหมายครอบครัวของไต้หวันมีความเฉพาะตัว (Unique) เพราะมีพัฒนาการจากการที่ญี่ปุ่นเข้ายึดครองไต้หวันเป็นอาณานิคม และไต้หวันได้ใช้กฎหมายครอบครัวนี้

⁷¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 8-11.

⁷²สุวิจักขณ์ นาควัชระชัย, “พัฒนาการของสิทธิมนุษยชนภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย,” ใน **รวมบทความทางวิชาการของสำนักงานศาลรัฐธรรมนูญชุดที่ 12 ศาลรัฐธรรมนูญกับการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนภายใต้รัฐธรรมนูญ** (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ, 2565): 446.

⁷³ปรียวรรณ สุวรรณสุนัย, เรื่องเดิม, หน้า 181-187.

⁷⁴Frank Munger, op. cit., p. 473.

เป็นเครื่องมือหนึ่งในการต่อต้านการเข้ามามีอิทธิพลของกฎหมายครอบครัวญี่ปุ่น⁷⁵ ในขณะที่ผลการวิจัยครั้งนี้พบว่า เกี่ยวกับสิทธิในครอบครัวค่อนข้างได้รับการยืนยันถึงเสรีภาพของบุคคลในการมีครอบครัวและยอมรับความแตกต่างในการสมรสของผู้นับถือศาสนาอิสลามอีกด้วย

ตัวอย่างเช่น กรณีการศึกษาของ Renée Lettow Lerner ซึ่งได้เขียนบทความเกี่ยวกับการแก้ไขรัฐธรรมนูญของสหรัฐอเมริกา (The Second Amendment) เชื่อมโยงกับประเด็นเรื่องจิตวิญญาณประชาชน (Spirit of the People)⁷⁶ แต่ผลการวิจัยในครั้งนี้ยังไม่ค้นพบในลักษณะเช่นนั้น ซึ่งจากการศึกษาพบว่าลักษณะของการบัญญัติรัฐธรรมนูญนั้นใกล้เคียงกับการยึดโยงหลักการคุ้มครองสิทธิมนุษยชน หรือใกล้เคียงและชัดเจนที่สุดคือ บัญญัติมาจากหลักการด้านสิทธิมนุษยชนมากกว่าการเชื่อมโยงกับจิตวิญญาณประชาชนโดยตรง ซึ่งตรงนี้สอดคล้องกับที่ ปวีศร เลิศธรรมเทวี ได้มีข้อสังเกตว่า สิทธิและเสรีภาพในรัฐธรรมนูญไทยเป็นการปรับใช้หลักการมาจากรัฐธรรมนูญของต่างประเทศ หรือกฎหมายระหว่างประเทศ จึงเป็นเหตุให้ประเด็นเรื่องสิทธิมนุษยชนของไทยไม่สะท้อนความต้องการของผู้คนในสังคม (Reality) และยังไม่เกิดการตระหนักในสิทธิมนุษยชนอย่างแท้จริง (Realization)⁷⁷

ตัวอย่างหนึ่งของการศึกษาของ Renée Lettow Lerner ที่กล่าวถึงสิทธิในการครอบครองปืนว่า ถือเป็นจิตวิญญาณประชาชนของสหรัฐอเมริกาเกี่ยวกับความเป็นอิสระหรือจิตวิญญาณในการต่อต้านการถูกกดขี่ ซึ่งเป็นจิตวิญญาณในการพึ่งพาตนเองที่ประชาชนชาวอเมริกันมีประสบการณ์มาอย่างยาวนานตั้งแต่มาตั้งรกรากในภูมิภาคนี้ ซึ่งมีความสำคัญต่อการปกครองตนเองของรัฐ⁷⁸ แต่ผลการวิจัยในครั้งนี้ มีประเด็นที่ใกล้เคียงที่สุดที่มีพัฒนาการมาอย่างยาวนานและคงอยู่มาอย่างต่อเนื่องคือ เสรีภาพในการนับถือศาสนา และสิทธิในการเลือกตั้ง ที่พัฒนาและปรากฏตัวชัดเจนตั้งแต่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2475 จนถึงปัจจุบันกว่า 90 ปี ที่มีคำพิพากษาของศาลเองได้ยอมรับความแตกต่างทางด้านศาสนาไว้ เช่น การยอมรับการสมรสอย่างถูกต้องตามกฎหมายตามหลักศาสนาอิสลาม เป็นต้น

อย่างไรก็ดี แม้ปวีศร เลิศธรรมเทวี จะเห็นว่าประชาชนยังไม่เกิดการตระหนักในสิทธิมนุษยชนอย่างแท้จริง (Realization)⁷⁹ ซึ่งมีข้อสรุปคล้ายคลึงกับการวิจัยครั้งนี้ แต่ข้อแตกต่าง

⁷⁵Yun-Ru Chen, “Family Law as a Repository of Volksgeist: The Germany-Japan Genealogy,” *Comparative Law Review* 4, 2 (2013): 2.

⁷⁶Renée Lettow Lerner, “The Second Amendment and the Spirit of the People,” *Harvard Journal of Law & Public Policy* 43, 2 (2020): 319.

⁷⁷ปวีศร เลิศธรรมเทวี, เรื่องเดิม, หน้า 153.

⁷⁸Renée Lettow Lerner, op. cit., p. 324.

⁷⁹ปวีศร เลิศธรรมเทวี, เรื่องเดิม, หน้า 153.

ที่สำคัญคือ ในการวิจัยครั้งนี้ มีหลักฐานยืนยันว่าแท้จริงแล้วประชาชนตระหนักถึงสิทธิของตน ทั้งในฐานะสิทธิที่ได้รับการคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญ และสิทธิในฐานะสิทธิมนุษยชนที่ทุกคนควรได้รับ ในฐานะที่เป็นมนุษย์ จากการกล่าวอ้างสิทธิดังกล่าวอย่างชัดเจนในการต่อสู้คดีในศาล เพียงแต่ผลลัพธ์ที่ได้อาจไม่ตรงตามความคาดหวังที่จะให้ได้รับการคุ้มครองตามหลักการด้านสิทธิมนุษยชนเท่านั้นเอง ซึ่งจากบทบาทของศาลต่อการต่อสู้ของประชาชนในการยกอ้างหลักการด้านสิทธิมนุษยชนขึ้นเป็น ข้อต่อสู้กลับพบว่า มีจำนวนไม่มากนักที่ศาลจะเห็นด้วยกับข้ออ้างของประชาชน ซึ่งอาจจะทำให้ประชาชน เกิดความไม่มั่นใจในกระบวนการยุติธรรม ซึ่งประเด็นนี้ Munger เอง ก็ได้กล่าวไว้เช่นเดียวกันว่า ประชาชนโดยทั่วไปไม่ใส่ใจกระบวนการยุติธรรม และมองว่าช่องทางของกฎหมายไม่ใช่ทางแก้ไขปัญหา ได้อย่างมีประสิทธิภาพ⁸⁰

7. ข้อเสนอแนะ

1) จากผลวิจัยในครั้งนี้สะท้อนให้เห็นว่าจิตวิญญาณประชาชนเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนของไทยนั้น แทรกซึมอยู่ในพัฒนาการของสังคมไทยมายาวนาน เพียงแต่ยังไม่ถูกบังคับใช้โดยองค์กรที่มีบทบาท สำคัญในการปกป้องคุ้มครองสิทธิให้กับประชาชนอย่างชัดเจน แต่กลับชัดเจนว่าเป็นสิ่งที่ประชาชน ล้วนต้องการอย่างยิ่ง เพราะนี่คือสิทธิขั้นพื้นฐานในฐานะมนุษย์คนหนึ่งควรได้รับ ดังนั้น หน่วยงาน ภาครัฐที่มีบทบาทสำคัญในการยืนยันถึงสิทธิมนุษยชนจำเป็นต้องตระหนักถึงบทบาทของตนเองใน การคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของประชาชนในฐานะที่เป็นสิทธิที่มนุษย์ทุกคนควรได้รับ

2) จากการเก็บรวบรวมข้อมูลในครั้งนี้มีข้อมูลมากมายเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญทั้ง 20 ฉบับ คำวินิจฉัยและคำพิพากษาของศาลที่เกี่ยวข้องกับหลักการด้านสิทธิมนุษยชนซึ่งผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ในการพัฒนาการคุ้มครองและส่งเสริมด้านสิทธิมนุษยชนควรนำไปศึกษาเป็นแนวทางในการกำหนด ทิศทางการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนที่จะก่อให้เกิดผลสำเร็จได้จริง

3) ผลการวิจัยปรากฏชัดว่า ต้นทางที่สำคัญในการคุ้มครองสิทธิมนุษยชน คือ รัฐธรรมนูญ ดังนั้น ในการยกร่างรัฐธรรมนูญผู้ร่างควรตระหนักถึงสาระสำคัญแห่งการคุ้มครองสิทธิของประชาชนโดย คำนึงถึงหลักการด้านสิทธิมนุษยชนต่าง ๆ ทั้งที่เป็นความตกลงระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้องอยู่หลายฉบับ และจากพัฒนาการรัฐธรรมนูญของประเทศไทยเอง ซึ่งในรายงานการวิจัยนี้ได้รวบรวมข้อมูลพัฒนาการ ของสิทธิมนุษยชนที่อยู่ในรัฐธรรมนูญและมีข้อมูลเทียบเคียงให้เห็นแล้วว่าประเทศไทยยังขาดการตระหนัก ในขั้นเตรียมการยกร่างรัฐธรรมนูญในประเด็นใดบ้าง เพื่อให้เกิดสิทธิที่ถูกยอมรับและรับรองอย่างถาวร เช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นกับเสรีภาพในการนับถือศาสนาที่ถูกรับรองทั้งในรัฐธรรมนูญ คำพิพากษาศาล และข้อเท็จจริงที่ปรากฏในสังคมที่คนไทยสามารถอยู่ร่วมกันได้แม้นับถือศาสนาแตกต่างกัน

⁸⁰Frank Munger, op. cit., p. 473.

4) ผลการวิจัยนี้สะท้อนจิตวิญญาณประชาชนที่ได้มาจากผู้ซึ่งเกี่ยวข้องอันถือได้ว่าเป็นบุคคลซึ่งอยู่ในโครงสร้างระดับชนชั้นนำในสังคมเป็นส่วนใหญ่ และมีข้อมูลจากประชาชนธรรมดาสามัญน้อย ดังนั้นผลลัพธ์จากการวิจัยที่เกิดขึ้นจึงเป็นการสะท้อนวิธีคิด มุมมอง ทศนคติ จารีตประเพณี อันเป็นองค์ประกอบหนึ่งของจิตวิญญาณประชาชน (ที่ได้ข้อมูลจากชนชั้นนำ) จึงจำเป็นที่กลุ่มชนชั้นนำที่เป็นแหล่งที่มาของข้อมูลในครั้งนี้จะต้องตระหนักถึงบทบาทและหน้าที่ของตนในการปกป้องสิทธิมนุษยชนของประชาชนด้วย ดังนั้น กลุ่มชนชั้นนำเหล่านี้ควรมีการเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจในหลักการด้านสิทธิมนุษยชนอย่างกว้างขวาง หรือการนำผู้ซึ่งมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนมาเป็นส่วนหนึ่งในองคัพยพที่เกี่ยวข้อ เช่น คณะนิติบัญญัติควรมีผู้มีความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนมาเป็นองค์ประกอบ คณะตุลาการต้องมีการศึกษาเพิ่มเติมหลักการด้านสิทธิมนุษยชนซึ่งไม่ใช่หลักการที่ปรากฏเป็นกฎหมายภายใน แต่หากเป็นจารีตประเพณีระหว่างประเทศที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง หรือแม้กระทั่งในงานวิจัยนี้ปรากฏคู่ความในคดีภาคเอกชน ก็ควรเพิ่มพูนความรู้เกี่ยวกับสิทธิขั้นพื้นฐานที่ถูกรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญเพื่อความเข้าใจที่ถูกต้องและเพิ่มความสำเร็จในการยกอ้างหลักการด้านสิทธิมนุษยชนที่บางส่วนได้รับการรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญอยู่แล้วให้เกิดผลดีแก่การคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของตนเองต่อไป

บรรณานุกรม

- กาญจนารัตน์ ลีวีโรจน์. “สิทธิและเสรีภาพของประชาชนความคุ้มครองที่อาจถูกจำกัดโดยกฎหมายและกฎ.” ใน **รวมบทความทางวิชาการของสำนักงานศาลรัฐธรรมนูญชุดที่ 12 ศาลรัฐธรรมนูญกับการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนภายใต้รัฐธรรมนูญ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ, 2565: 1-35.
- จรัญ โฆษณานันท์. **นิติปรัชญา : Legal Philosophy**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2547.
- ชาย ไชยชิต. “การจัดทำรัฐธรรมนูญใหม่ มุมมองของการศึกษาเปรียบเทียบ.” **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** (มกราคม-เมษายน 2565): 5-30.
- ชาย โพธิ์สิตา. **ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยคุณภาพ**. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2547.
- ทศพล ทรรศนกุลพันธ์. “ทำไมคนไทยไม่เคารพกฎหมาย.” **วารสารนิติสังคมศาสตร์** 59, 1 (2555): 41-63.
- บท นามบุตร. **ศาลรัฐธรรมนูญครบรอบ 24 ปี 11 เมษายน 2565** [Online]. Available URL: [https://occ_th.constitutionalcourt.or.th/detail/ศาลรัฐธรรมนูญครบรอบ--24--ปี--11--เมษายน--2565, \(มีนาคม, 25\)](https://occ_th.constitutionalcourt.or.th/detail/ศาลรัฐธรรมนูญครบรอบ--24--ปี--11--เมษายน--2565, (มีนาคม, 25)).
- ปรีดี เกษมทรัพย์. **นิติปรัชญา**. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร: คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2555.
- ปรียวรรณ สุวรรณสุนย์. **สิทธิเสรีภาพของประชาชนภายใต้รัฐธรรมนูญ ศึกษาเปรียบเทียบรัฐธรรมนูญในระบบประชาธิปไตยกับสังคมนิยม**. รายงานการวิจัยสำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร (2563).
- ปวิศร เลิศธรรมเทวี. “สิทธิมนุษยชนในรัฐธรรมนูญไทย.” **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** (กันยายน-ธันวาคม 2565: 134-155.
- พรอัมรินทร์ พรหมเกิด. “วัฒนธรรมทางการเมืองกับการพัฒนาประชาธิปไตยในเขตชนบทอีสาน: กรณีศึกษาประชาชนในเขตหมู่บ้านคำบง และหมู่บ้านสะอาด ตำบลสะอาด อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น.” **วารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์** 31, 3 (กันยายน-ธันวาคม 2557): 63-69.
- ศูนย์ศึกษาประชาธิปไตย. **หลักการสำคัญของการปกครองระบอบประชาธิปไตย** [Online]. Available URL: http://www.ect.go.th/dec/ewt_news.php?nid=71&filename=index, 2566 (มกราคม 2566).
- สกล หาญสุทธิวารินทร์. “สิทธิมนุษยชนและคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญและศาลสิทธิมนุษยชนแห่งยุโรป.” ใน **รวมบทความทางวิชาการของสำนักงานศาลรัฐธรรมนูญชุดที่ 12 ศาลรัฐธรรมนูญกับการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนภายใต้รัฐธรรมนูญ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ, 2565: 341-355.

- สมคิด เลิศไพฑูรย์. “หลักความเสมอภาคตามคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญ.” **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** 1, 1 (ฉบับปฐมฤกษ์ 2546): 30-52.
- สากล พรหมสถิต. “เสรีภาพในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560.” รายงานสืบเนื่องจากการประชุม (Proceedings) การประชุมวิชาการระดับชาติและนานาชาติครั้งที่ 1 พ.ศ. 2561 (2561): 1056-1076.
- สุวิจักขณ์ นาควัชรชัย. “พัฒนาการของสิทธิมนุษยชนภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย.” ใน **รวมบทความทางวิชาการของสำนักงานศาลรัฐธรรมนูญชุดที่ 12 ศาลรัฐธรรมนูญกับการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนภายใต้รัฐธรรมนูญ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ, 2565: 428-453.
- อนันต์ เพียรวัฒนะกุลชัย. “การประกันสิทธิและเสรีภาพขั้นพื้นฐานของประชาชนโดยองค์กรตุลาการ.” **วารสารวิชาการศรีปทุม ชลบุรี** 16, 2 (ตุลาคม-ธันวาคม 2562): 27-34.
- อำนาจ มงคลสืบสกุล. “พัฒนาการสิทธิมนุษยชนไทย และการเข้าร่วมเป็นภาคีสันติสัญญาด้านสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ.” **วารสารสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย** 1, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2561): 56-74.
- Baldwin, Oliver. “A Spaniard in essence: Seneca and the Spanish Volksgeist.” **International Journal of the Classical Tradition** 28 (2021). 335–352.
- Chen, Yun-Ru. “Family Law as a Repository of Volksgeist: The Germany-Japan Genealogy.” **Comparative Law Review** 4, 2 (2013): 1-34.
- Elliott, Frank W. “Volksgeist and a Piece of Sulphur.” **Texas Law Review** 42 (1964): 817-834.
- Lefkowitz, David. “The Duty to Obey the Law.” **Philosophy Faculty Publications** 64 [Online]. Available URL: <http://scholarship.richmond.edu/philosophy-faculty-publications/64>, 2006 (November, 20).
- Lerner, Renée Lettow. “The Second Amendment and the Spirit of the People.” **Harvard Journal of Law & Public Policy** 43, 2 (2020): 319-329.
- Munger, Frank. “Constitutional Reform, Legal Consciousness, and Citizen Participation in Thailand.” **Cornell International Law Journal** 40, 2 (Spring 2007): 455-475.
- Rahmatian, Andreas. “Friedrich Carl von Savigny’s Beruf and Volksgeistlehre.” **The Journal of Legal History** 28, 1 (2007): 1–29.

